

ARCHIWA, BIBLIOTEKI I MUZEA KOŚCIELNE. TOM 42

JERZY FLAGA

BRACTWA RELIGIJNE
W ARCHIDIAKONACIE LUBELSKIM
DO KOŃCA XVIII WIEKU

CHRONOLOGIA I TERYTORIALNE ROZMIESZCZENIE

LUBLIN 1981

We współczesnej nauce historycznej* coraz częściej podnosi się potrzebę studiów, celem lepszego poznania i zrozumienia przeszłości, nad wszelkiego rodzaju małymi grupami społecznymi istniejącymi w przeszłości¹.

Do tego rodzaju grup społecznych należały m. in. bractwa religijne sięgające swymi początkami pierwszych wieków chrześcijaństwa². W Polsce pojawiają się one we wczesnym średniowieczu; szczególnie licznie występują i bardzo intensywnie rozwijają się w wieku XVII i XVIII³. Rozwój ich w tym okresie jest ściśle związany z religijnością i pobożnością wytworzoną przez barok, który kład duży nacisk na zewnętrzne formy i przejawy kultu⁴.

Należy jednak mocno podkreślić, że jakkolwiek bractwa religijne stanowią, obok cechów, jedną z ważniejszych dziedzin historii społeczno-religijnej, dotąd są mało przebadane i znane. W polskiej literaturze historycznej, uwzględniając nawet najnowsze wzmoczone nieco w tym zakresie badania, zagadnienie bractw nadal zajmuje niewiele miejsca⁵.

Wydaje się, że przed przystąpieniem do całościowych badań nad bractwami, nad ich strukturą, organizacją i funkcjonowaniem, jednym z pierwszych etapów jest uchwycenie ich liczbowego rozwoju. Możliwie pełna inwentaryzacja organizacji brackich może dopiero stanowić podstawę do dalszych rozważań nad ich działalnością, a w dalszej konsekwencji służyć do poznania kultury religijnej badanego okresu i terenu.

Próbę ukazania liczbowego rozwoju bractw religijnych do końca XVIII w. na terenie jednego, wybranego archidiakonatu, wymienionego w tytule, ma stanowić niniejsza praca⁶.

Archidiakoniat lubelski należał w omawianym czasie do diecezji krakowskiej, największej pod względem liczby parafii w Polsce przedrozbiorowej. Dzielił się na 5 dekanatów (podział ten uchwytany jest od końca XVI w.),

* W rozprawie tej Redakcja nie przystosowała do końca według swoich wymagań przypisów zredagowanych przez Autora; m.in. nie dokonała skrótów tytułów czasopism i wydawnictw zbiorowych (przyp. Red.).

¹ J. Kloczowski: *Wspólnoty chrześcijańskie, Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XVI wieku*, Kraków 1964, s. 238—241.

² B. Kumor: *Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach polskich w okresie przedrozbiorowym*, „Prawo Kanoniczne”, r. 10: 1967, nr 1/2, s. 290.

³ Jw. s. 303.

⁴ S. Litak: *Struktura i funkcje parafii w Polsce*, w: *Kościół w Polsce*, t. 2: *Wiek XVI—XVIII*, Kraków 1970, s. 475.

⁵ Zestawienie literatury na ten temat zostało zamieszczone we wcześniejszych rozważaniach — J. Flaga: *Bractwa religijne w archidiakonacie lubelskim do początku XVII wieku (1604)*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 21: 1973, z. 2, s. 141—142.

⁶ Przy wielu bractwach podane zostały również daty istnienia dla wieku XIX. Postąpiłem tak z dwóch powodów: pierwszym była chęć przekazania i utrwalenia wiadomości zebranych w czasie żmudnej i czasochłonnej kwerendy źródłowej; drugim próba ustalenia czasu istnienia w ostatnich latach w. XVIII. Ponieważ r. 1781 lub (w kilku wypadkach) r. 1790 stanowią ostatni przekrój źródłowy dla wieku XVIII, dlatego, aby się przekonać czy bractwa istniały po tych datach, konieczne było stwierdzenie ich istnienia w przekrojach XIX-wiecznych. Powodem zaś zamknięcia rozważań na końcowych latach wieku XVIII były zmiany, jakie nastąpiły na skutek rozbiorów Rzeczypospolitej.

mianowicie: chodelski, kazimierski, łukowski, parczewski i solecki. Taki podział utrzymał się do końca w. XVIII — do czasu utworzenia diecezji najpierw chełmsko-lubelskiej, a następnie na początku w. XIX lubelskiej. Stolicą archidiakonatu i równocześnie siedzibą oficjała był Lublin leżący na terenie dekanatu chodelskiego. Był on jednym z większych ośrodków koncentracji zakonów i klasztorów nie tylko na terenie archidiakonatu, lecz także całej diecezji⁷.

Pierwszy pełny zestaw parafii dla całego archidiakonatu znany jest dla początku XVII w. Według wizytacji z r. 1603 posiadał on w tym czasie 82 parafie i filie z okręgiem⁸. Na przestrzeni w. XVII i XVIII stan liczbowy parafii nie uległ większym zmianom. W 2 poł. w. XVIII liczba parafii i filii z okręgiem wynosiła 91⁹. Dwie z owych 91 parafii leżały na terenie stolicy archidiakonatu, mianowicie: kolegiacka św. Michała Archanioła i druga św. Mikołaja, erygowana w 2 poł. XVII w. na przedmieściu Czwartek, posiadającą w stosunku do miasta pewną autonomię¹⁰.

Większym zmianom uległa natomiast liczba klasztorów. Na przełomie w. XVI i XVII było ich tylko cztery — wszystkie skupiały się w Lublinie — trzy męskie: bernardynów, dominikanów i jezuitów oraz jeden żeński — brygidek. W 2 poł. XVIII stulecia liczył ich archidiakoniat aż 29. Lublin posiadał spośród nich 20, w tym 14 męskich i 6 żeńskich; pozostałe 9 — wszystkie męskie znajdowały się na terenie innych parafii. Cztery z tych ostatnich były w miejscowościach nieparafialnych, mianowicie: w Gułowskiej Woli (karmelici trzewickowi), w Jeleńcu (bernardyni) oraz w Wysokim Kole i Zofiborzu (dominikanie). Lublin oprócz wspomnianych 2 kościołów parafialnych i 18 klasztornych¹¹ posiadał nadto 2 kościoły szpitalne: św. Ducha i św. Wojciecha, wreszcie kaplicę zamkową św. Trójcy; w sumie liczył 23 świątynie.

Rejestracji bractw dla obranego przez nas terenu dokonano w oparciu o kilka typów źródeł. Najważniejsze wśród nich stanowiły akta wizytacyjne parafii. W tym miejscu należy podkreślić, że chociaż przy analizowaniu akt wizytacyjnych jako źródła podnoszono ich wartość i przydatność w różnego

⁷ Według W. Müllera (*Diecezja krakowska w relacjach biskupów z XVII—XVIII wieku*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 13: 1965, z. 2, s. 134). pod koniec w. XVI męskich klasztorów Kraków posiadał 13, Lublin 4, Sandomierz 4; natomiast w 2 poł. w. XVIII Kraków liczył 24 męskich i 16 żeńskich, Lublin — 15 i 6, Sandomierz — 5 i 1.

⁸ Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie (dalej cyt. AKL), vol. 96: *Visitatio ecclesiarum et totius cleri in archidiaconatu Lublinensi* [...] Bernardi Maczieiowski [...] episcopi Cracoviensis [...] iussu facta et conscripta per deputatum [...] Thomam Iossicium canonicum Vislicensem, officialem Lublinensem in anno MDCIII, s. 1—782. Filie z okręgami traktują na równi z parafiami, dlatego w dalszej części tekstu używam tylko pojęcia parafia; rozróżnienie wprowadzam tylko tam, gdzie to jest potrzebne dla podkreślenia odrębności zjawiska.

⁹ Biorę pod uwagę stan liczbowy parafii z 2 poł. XVIII (ustalony na podstawie przekrojów wizytacyjnych wymienionych w przyp. 14) z tej racji, że oddaje on maksymalnie najpełniejszy stan sieci parafialnej na badanym terenie.

¹⁰ Parafia św. Mikołaja erygowana w 1669 r. (AKL, vol. 105, s. 157) obejmowała według wizytacji z r. 1800 (AKL, vol. 182, s. 11), oprócz kościoła św. Mikołaja, następujące kościoły klasztorne: augustianów, franciszkanów, karmelitów trzewickowych oraz świątynię greko-unicką.

¹¹ Liczba klasztorów nie pokrywała się z ilością kościołów, gdyż pijarzy posiadali tylko rezydencję z kaplicą, szarytki zaś były przy kościele szpitalnym św. Wojciecha.

typu badaniach¹², to jednak do badań nad bractwami nie były wykorzystywane systematycznie i z pełną świadomością. Tymczasem w świetle przeprowadzonej kwerendy okazuje się, że do inwentaryzacji bractw, zwłaszcza istniejących przy kościołach parafialnych, są one podstawowym źródłem. Zgodnie bowiem z kwestionariuszem wizytacyjnym w przekazywanych przez wizytatorów opisach parafii zamieszczane są też informacje na temat bractw. Pod tym względem akta wizytacyjne nie mają równego sobie źródła. Zbliżone do nich częściowo treścią relacje opisujące stan diecezji, wysyłane przez ordynariuszy do Rzymu, są w tym przedmiocie znacznie mniej przydatne. Wiadomości na temat bractw podawane są w nich bardzo ogólnikowo i skrótowo¹³.

Tutaj należy zasygnalizować dwa ważne zagadnienia związane z aktami wizytacji, mianowicie: jaki charakter posiadają wiadomości o bractwach przekazywane przez nie i jak przedstawia się stan kompletności zarejestrowanych przez nie bractw. Problem pierwszy może stanowić przedmiot samodzielnych rozważań i przy naszym temacie rozpatrywanie go nie jest konieczne. Zagadnienie drugie natomiast należy rozpatrywać oddzielnie dla konkretnych akt wizytacyjnych. Rozpatrzymy go też dla wizytacji wykorzystanych do naszych badań.

Dla terenu diecezji krakowskiej, a w jej obrębie dla interesującego nas archidiakonatu zachowała się z okresu Rzeczypospolitej przedrozbiorowej wcale duża liczba akt wizytacyjnych¹⁴. Dla samego terenu archidiakonatu można wyróżnić, uwzględniając kilka wizytacji z początku XIX stulecia — oddających stan z przełomu w. XVIII i XIX, 11 podstawowych przekrojów wizytacyjnych związanych bądź to z osobami biskupów krakowskich, bądź to z osobami wizytatorów. W porządku chronologicznym są to następujące przekroje: 1) najstarszy z lat 1565—70 (za bpa F. Padniewskiego), 2) z lat 1595—1598 (za bpa J. Radziwiłła), 3) z lat 1603/04 (za bpa B. Maciejewskiego), 4) z lat 1616—1617 (za bpa P. Tylickiego), 5) z lat 1644—1650 (za bpa P. Gembickiego), 6) z lat 1675—1678 (za bpa A. Trzebickiego), 7) z lat 1715—1721 (za bpa F. K. Szaniawskiego), 8) z lat 1738—39 (wizytacja prepozyta chełmskiego, archidiakona lubelskiego A. J. Trembińskiego), 9) z lat 1748—49 (za bpa

¹² Z najnowszej literatury na temat wizytacji zasługują na uwagę prace szczególnie dwóch autorów S. Litaka (*Akta wizytacyjne parafii z XVI—XVIII wieku jako źródło historyczne*, „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 5: 1962, nr 3, s. 41—58; *W sprawie publikowania i rejestracji akt wizytacyjnych kościołów i parafii*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 14: 1967, s. 133—149) oraz ks. S. Librowskiego (*Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 1: *Wstęp ogólny do wizytacji*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 8: 1964, s. 5—186; *Wizytacje diecezji włocławskiej*, cz. 1: *Wizytacje diecezji kujawskiej i pomorskiej*, t. 1: *Opracowanie archiwalno-źródłoznawcze*, z. 2: *Wizytacje w latach 1123—1421*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 10: 1965, s. 33—206).

¹³ Wyjątek stanowi w tym względzie relacja bpa żmudzkiego Antoniego Tyszkiewicza z roku 1748 — por. J. Flaga: *Informacje o bractwach religijnych w relacji biskupa żmudzkiego Antoniego Tyszkiewicza z roku 1748*, „Sprawozdania TN KUL”, t. 21: 1972, s. 42—47.

¹⁴ Akta te przechowywane są w dwóch archiwach: w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie oraz w Archiwum Kurii Biskupiej w Lublinie (te ostatnie cyt. AKL). Księgi krakowskie podzielone są na dwa zbiory: kuralny (dalej cyt. AKrK) i kapitulny (dalej cyt. AKpK).

A. S. Załuskiego), 10) z lat 1781—82 (za bpa K. I. Sołtyka) oraz 11 z lat 1800—1804 (z okresu bpa lubelskiego W. Skarszewskiego)¹⁵.

Zagadnienie kompletności bractw przekazanych przez trzy pierwsze wyżej wymienione przekroje przeanalizowane zostało dokładnie już wcześniej. Zauważyliśmy wówczas, że w wizytacji z czasów F. Padniewskiego, obejmującej teren całej diecezji, dla archidiaconatu lubelskiego nie zostało odnotowane ani jedno bractwo, mimo iż dla innych okręgów były one rejestrowane. Sugerujemy tam jako jedną z możliwości wyjaśniających przypuszczenie, że dla wizytatora ważniejsze było — jak należy wnosić z opisów — przedstawienie położenia duchowieństwa na terenie tak bardzo opanowanym przez reformację, aniżeli pamiętanie i zamieszczanie informacji o bractwach¹⁶. Jeśli chodzi natomiast o wizytacje radziwiłłowską i Maciejowskiego doszliśmy do wniosku, że pierwsza z nich przekazywała wyłącznie bractwa dewocyjne i w tym zakresie była kompletna, pomijała zaś cechy i bractwa będące na pograniczu cechów, jak stanowe rolników oraz stowarzyszenia ludzi ubogich i żebraków. Wizytacja Maciejowskiego uwzględniała wszystkie rodzaje bractw i stąd przekazany przez nią stan liczbowy wydaje się być kompletny¹⁷. Do pozostałych przekrojów XVII i XVIII-wiecznych, nie analizowanych przez nas jeszcze ze względu na ich liczebność, podejmiemy nieco inaczej. Nie będziemy rozważać liczby bractw przekazanej przez poszczególne przekroje wizytacyjne, lecz zastanowimy się, jak przedstawia się ich kompletność dla całego okresu. Pod uwagę weźmiemy dwa momenty: wspomnianą liczebność przekrojów oraz porównanie danych z wizytacji z wiadomościami z innych źródeł. Tak znaczna liczba przekrojów wizytacyjnych sprawia, że stan liczbowy bractw przez nie przekazany, jeśli nie jest zupełnie kompletny, to jest do niego bardzo zbliżony. W czasie rejestracji bractw zauważyliśmy bowiem, że jeżeli w którejś wizytacji jakieś bractwo zostało opuszczone, to zostało ono odnotowane w następnych wizytacjach. W związku z tym nie wydaje się prawdopodobne, aby jakieś bractwo wprowadzone w XVII lub XVIII w. nie zostało zarejestrowane przez wykorzystane przez nas wizytacje. Spostrzeżenie to w pełni potwierdzają informacje z innych źródeł, takich jak akta konsystorskie czy księgi brackie. Nie znajdujemy w nich bowiem takich bractw, które nie byłyby przekazane przez akta wizytacyjne¹⁸.

Niekompletna jest natomiast, co należy mocno podkreślić, liczba bractw miłosierdzia zakładanych w 2 poł. XVIII w. z polecenia bpa płockiego, a następnie prymasa M. J. Poniatowskiego, które uwzględniamy w naszych zestawieniach¹⁹. Znajomość treści akt wizytacji oraz porównanie ich z innymi

¹⁵ Wykorzystane przez nas akta wizytacyjne noszą następujące sygnatury: AKpK 1, 2, 31 i 32; AKrK 9, 10, 18, 20, 41, 43 oraz AKL 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 132a, 177, 179, 179a, 181, 184, 185, 186a, 187, 188, 189, 190, 193, 193a, 194, 196, 196a, 205 i 206.

¹⁶ Flaga: *Bractwa religijne*, s. 148—149.

¹⁷ Jw. s. 149—150.

¹⁸ Akta konsystorskie przekazują informacje tylko o jednym bractwie — św. Anny w parafii Garbów pod r. 1639 (AKL, vol. 23, k. 527), którego istnienia akta wizytacyjne nie potwierdzają. Wydaje się jednak, że przekazaną przez akta konsystorskie wiadomość należy uważać za pomyłkę testatora, który przekreślił nazwę bractwa. Akta wizytacji podają dla tego czasu altarię (prebendę) noszącą raz wezwanie św. Wojciecha, innym razem Makti Bożej, przy której, jeśli nie wcześniej, to na pewno od r. 1667 istniało bractwo Różańcowe.

¹⁹ M. J. Poniatowski: *Ustanowienie bractwa Miłosierdzia po parafiach w diecezji płockiej*, Warszawa 1777, s. 5—6; *Ustanowienie bractwa Miłosierdzia po parafiach w archi-diecezji gnieźnieńskiej*, Łowicz 1786, s. 2—3, 7.

źródłami utwierdza nas w przekonaniu, że bractwa miłosierdzia nie były podawane przez nie konsekwentnie i systematycznie²⁰.

Innym źródłem wykorzystanym w niniejszych rozważaniach były tzw. Tabele parafii bpa A. S. Załuskiego z lat 1747—1749²¹. Powstały one równocześnie z aktami wizytacji tego biskupa i są pod względem treści tabelarycznym ich odpowiednikiem. Przydatność tabel w naszych rozważaniach, w porównaniu z aktami wizytacji, mimo że zestawiają te same zagadnienia, jest niewielka. Wśród 140 pytań, jakie obejmował kwestionariusz tabel, do bractw odnosiło się w zasadzie tylko cztery. Są to pytania o prebendarza i promotora bractwa oraz o ich domy mieszkalne. Ponieważ wiele bractw nie posiadało oddzielnych kapłanów jako promotorów, a funkcje ich pełnili proboszczowie, dlatego odpowiedzi na nie bywały bardzo różne. Raz np. odpowiedź brak promotora mogła oznaczać faktyczny jego brak, lecz bractwo mogło istnieć, a funkcję jego pełnił właśnie proboszcz. Innym razem ta sama odpowiedź mogła oznaczać brak promotora i równocześnie bractwa.

Fytaniami, w których ponadto można znaleźć informacje o bractwach są pytania o witryków kościelnych. W wypadku kiedy witrykami byli członkowie bractw, odpowiedzi na te pytania są zarazem informacjami o istnieniu bractw.

W świetle powyższych uwag wiadomości zawarte w tabelach stanowiły dla nas jedynie materiał uzupełniający, który tylko w pewnych wypadkach służył do weryfikacji danych znanych z wizytacji.

Tabela parafii i kościołów^{21a} oraz Protokół szpitali²² pochodzące z końca XVIII w. stanowiły dwa dalsze źródła wykorzystane do naszych rozważań. W pierwszym obejmującym teren świeżo utworzonej diecezji chełmsko-lubelskiej podawane są przy opisie parafii istniejące tam również bractwa. Niestety, bardzo częste niewypełnianie rubryki przeznaczonej na bractwa jest minusem tego źródła i w dużym stopniu pomniejsza jego wartość dla naszych rozważań. W drugim z wymienionych źródeł zestawione są szpitale dla terenu ziemi lubelskiej i powiatu urzędowskiego. W kilku przypadkach podane są bractwa miłosierdzia, których działalność związana była ze szpitalami. Na podstawie małej liczby bractw odnotowanych w Protokole należy wnosić, iż nie uwzględnia on wszystkich bractw miłosierdzia istniejących na tym terenie a jedynie te, których działalność ściśle wiązała się z istnieniem szpitala.

²⁰ O tym, że wizytacje nie podają kompletnych informacji o bractwach Miłosierdzia, upewniają nas księgi brackie. Znajdujemy bowiem w nich ślady istnienia tychże bractw, których nie poświadczają akta wizytacyjne, wymieniałe inne konfraternie.

²¹ Tabele te znajdują się w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie oprawione w 12 ksiąg dużego formatu. Tabela każdej parafii nosi tytuł: *Tabella eorum super quibus in visitatione inquirendum est*. Dekanaty archidiakonatu lubelskiego są zawarte w księdze 11, w której znajduje się ponadto dekanat Michocin. Dokładne omówienie Tabel jako źródła dają S. Litak (*Struktura i funkcjonowanie*, s. 272—275) oraz ks. B. Kumor (*Nie znane źródła do statystyki ludności diecezji krakowskiej w XVIII w.*, „Przeszłość Demograficzna Polski”, z. 4: 1971, s. 21—59).

^{21a} AKL, I: *Tabella parafii i kościołów w diecezji chełmskiej i lubelskiej sytuowanych, oraz tabella klasztorów, wsi i miejsc duchownych opłacających podatek publiczny w diecezji chełmskiej z wykazem liczby ludności i duchowieństwa, w końcu prebend i bractw* [prawdopodobnie z r. 1792].

²² AKL, V: *Protokół szpitalów i tych funduszów w ziemi lubelskiej i powiecie urzędowskim znajdujących się. 1790.*

Ze źródeł dotyczących wprost bractw wykorzystane zostały ponadto, dla kilku parafii, księgi brackie²³ oraz dla całego archidiakonatu materiały XIX-wieczne²⁴. Na te ostatnie składają się dane o bractwach dostarczone przez konsystorz włączając do nich Gromadzone były one na skutek zarządzenia wydanego przez władzę cywilną, zmierzające do rejestracji wszystkich stowarzyszeń istniejących przy kościołach. Dostarczane były drogą administracyjną kolejno poprzez proboszczów i dziekanów konsystorzowi, który następnie przekazywał je władzom cywilnym. Materiały te nie pochodzą jednak z jednego czasu, gdyż zarówno zarządzenia władz cywilnych, jak też polecenia konsystorza nie były natychmiast przez wszystkich proboszczów realizowane; stąd zachodziła konieczność ich ponawiania. Zresztą niezależnie od tego zarządzenia władz cywilnych były kilkakrotnie ponawiane. Wartość tych materiałów jest różna w zależności od dokładności wypełnienia polecenia. Były one sporządzane przez proboszczów w oparciu o zachowane dokumenty, odpisy tych dokumentów lub na podstawie akt wizytacji. Nie zawsze korzystano z dokumentów czy wizytacji najstarszych, niekiedy pisało, że dokumenty zaginęły. W wielu wypadkach dane pokrywają się z informacjami z wizytacji.

Do źródeł nie odnoszących się bezpośrednio do bractw, a wykorzystanych do prezentowanych rozważań należą księgi konsystorskie. W aktach konsystorskich informacje o bractwach notowane były przy okazji wpisów dokumentów erekcyjnych, oblat testamentów lub prowadzonych przez bractwa sporów. Wykorzystane zostały sporadycznie akta konsystorza lubelskiego zachowane od 2 poł. XV w. oraz chełmskiego z XVII w.

Uzupełnień zwłaszcza dla bractw klasztornych i lubelskich dokonano w oparciu o literaturę, a przede wszystkim o pracę J. A. Wadowskiego o kościołach lubelskich²⁵ oraz zebrane i pozostawione przez niego materiały rękopiśmienne odnoszące się do kościołów nie uwzględnionych w wymienionej pracy²⁶.

Zanim przejdziemy do omówienia strony liczbowej bractw, wcześniej pozyczymy kilka wyjaśnień, które pozwolą dokładniej sprecyzować zakres naszych rozważań. Otóż należy wyjaśnić, że w zestawieniach naszych nie wprowadzamy rozróżnienia na bractwa i arcybactwa. Nie sygnalizujemy też w zasadzie, które z nich posiadały prebendy. Te ostatnie notujemy tylko wówczas, gdy służą do wyjaśnienia początków bractwa. Wymienione zagadnienia są przedmiotem strony prawnej badań nad bractwami i zasługują na oddzielne omówienie. My skupiamy się wyłącznie na stronie liczbowej i terytorialnym

²³ Korzystałem z następujących ksiąg brackich: bractwa Różańcowego w Dyssie, św. Barbary w Krępie oraz bractw lubelskich: św. Anny i Niepokalanego Poczęcia NMP u bernardynów i Wspomożenia Maryi u jezuitów. Trzy pierwsze księgi znajdują się w parafiach, do których się odnoszą, czwarta przechowywana jest w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Lublinie (dalej cyt. WAPL), w zespole zatytułowanym: Jezuci w Lublinie, 8. (Pełne tytuły wymienionych ksiąg podane są w przyp. 29). Z archiwaliów znajdujących się w WAPL przydatne też były materiały zgromadzone w zespole kolegiaty zamojskiej.

²⁴ AKL, IX 2—3: O bractwach istniejących przy kościołach w diecezji lubelskiej. Vol. I: 1833—1876, vol. II: 1824—1903, vol. Iib: 1888—1890.

²⁵ J. A. Wadowski: *Kościół lubelskie*, Na podstawie źródeł archiwalnych skreślił, Kraków 1907.

²⁶ J. A. Wadowski: *Kościół w Lublinie i diecezji lubelskiej*, rękopis nr 2375/I w Zakładzie Dokumentacji IH PAN w Krakowie.

rozmieszczeniu bractw. Uwzględniamy jednak wszystkie konfraternie niezależnie od stanu prawnego, jeśli chodzi o fakt ich zaprowadzenia.

Odrębny problem stanowi chronologia bractw rozumiana jako czas trwania poszczególnych konfraterni. Fakt bowiem zaprowadzenia bractwa i jego istnienia nie był równoważny ze zjawiskiem jego funkcjonowania. O ile dla większości bractw czas wprowadzenia (rozumiany szerzej jako czas aprobaty lub wydania przywileju zezwalającego na erekcję) jest znany, o tyle dla większości czas funkcjonowania jest nieuchwytny. Pewnej próby ustalenia czasokresu trwania i funkcjonowania usiłujemy dokonać w oparciu o daty przekrojów wizytacyjnych i fakt występowania w nich lub nie poszczególnych bractw. Zagadnienie to uwidocznione jest w tabeli zestawiającej wszystkie bractwa.

Jeśli chodzi o konfraternie klasztorne należy nadmienić, że erygowanie ich i zaprowadzanie było uzależnione od rozwoju fundacji klasztorów. W zależności od tego jaki zakon uzyskał klasztor, ten zaprowadzał odpowiednią konfraternę z nim związaną i przez niego propagowaną. Jak wiemy, okresem wzmoczonego rozwoju nowych fundacji klasztornych był w szczególności wiek XVII i częściowo XVIII.

Na zakończenie pragniemy wyjaśnić, że szczegółowej analizie zostaną poddane bractwa zaprowadzone tylko w XVII i XVIII wieku. Dla konfraterni zaprowadzonych do początku XVII w. (1604 r.) podamy tylko ogólne spostrzeżenia i wnioski ze szczegółowych rozważań już wcześniej przeprowadzonych²⁷.

W oparciu o wymienione źródła i materiały zarejestrowaliśmy dla terenu całego archidiakonatu do końca XVIII w., wliczając lubelski cech muzyków przy kościele św. Mikołaja oraz XVIII-wieczne bractwa miłosierdzia, 174 konfraternie i 3 sodalicje studenckie²⁸. Przegląd wszystkich bractw, w tym także wcześniej omówionych bractw XV i XVI-wiecznych, daje niżej zamieszczona tabela 1. W tabeli uwzględnione są wszystkie kościoły parafialne i klasztorne, nawet nie posiadające bractw. Dla bractw podana jest przynależność do kościoła, czas zaprowadzenia, dokumentacja źródłowa²⁹ oraz oparta na tej ostatniej chronologia. Zaznaczone są ponadto przynależność do dekanatu oraz charakter miejscowości: miasto (m.), wieś. Liczba parafii i kościołów klasztornych oddaje stan z drugiej poł. wieku XVIII. W przypisach podane są wyjaśnienia do dat budzących pewne wątpliwości oraz zaczerpniętych spoza przytoczonej dokumentacji. Te ostatnie ujęte są w nawiasy.

²⁷ Flaga: *Bractwa religijne*, s. 141—168.

²⁸ Wliczone są tutaj wszystkie bractwa Miłosierdzia (wprowadzane z polecenia prymasa M. J. Poniatowskiego — por. przyp. 19), nawet te, dla których pierwsze wzmianki pochodzą z początku w. XIX. Uważamy bowiem, że ich zaprowadzenie miało miejsce w XVIII w. W przekonaniu tym upewniają nas dwa momenty: nienotowanie ich przez wszystkie wizytacje (por. przyp. 20) oraz znajomość czasu wprowadzenia dla kilku z nich. Cztery bractwa: w Fajstawicach, Kocku, Łęcznej przy kościele szpitalnym i Wąwolnicy, dla których znany jest czas zaprowadzenia, erygowane były właśnie w latach osiemdziesiątych XVIII wieku.

²⁹ W dokumentacji zostały wykorzystane, oprócz akt wizytacji, następujące materiały i prace (podane w skrócie): Archiwalia parafii Czemierniki, *Księga ślubów 1714—1767* = (ApCZ, *Księga*); Archiwalia parafii Dys, [*Księga bractwa Różańcowego*] od 1728 = (ApD, *Księga*); Archiwalia parafii Krępa, *Liber confraternitatis s. Barbarae V. et M. introductae ad ecclesiam parochialem Crepensem [...] 1735* = (ApK, *Liber*); Archiwalia parafii w Ostrowie, *Inwentarz kościoła [1761]* = (ApO, *Inwentarz*); Archiwalia parafii św. Pawła w Lublinie, *Księga Żywota, to jest żyjący w Bractwie Niepokalanego Maryi Poczęcia oraz y Anny świętey*

Tab. 1. Bractwa religijne w archidiaconacie

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. kośc.	Nazwa bractwa lub sodalicii	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
1	Abramowice	Chod.	par.	Miłosierdzia Trójcy św.	— (1800— 1804) ^b	(1591— 1600) ^a —
2	m. Adamów	Łuk.	par.	—	—	—
	Wola Gułowska (Karm. Trzew.)		kl.	Szkaplerzne św. Józefa	— 13.IX.1721 ^c	21.VII.1721 —
3	m. Baranów	Kaz. ^d	par.	Różańcowe	1670	1678
				Miłosierdzia	—	—
4	m. Bełżyce	Chod.	par.	Różańcowe	—	26.VIII. 1672 ^e
				Miłosierdzia	—	—
5	m. Biskupice	Parcz.	par.	Literackie Ubogich Różańcowe	1598 — (1639— 1643) ^f	1598 — —
				Miłosierdzia	—	—
6	Boby	Chod.	par.	Trójcy św.	—	1781
7	m. Bochoznica	Kaz.	par.	g	—	—
8	Boiska	Chod.	par.	h	—	—
9	m. Bychawa	Chod.	par.	Różańcowe	—	—

^a Bractwo aprobowane przez kard. J. Radziwiła, który zasiadał na stolicy kra

^b Według wizytacji z r. 1800 (AKL 182, s. 39) w parafii nie było bractwa; wg

^c Data przywileju Stolicy Apostolskiej, którym zezwala na erekcję bractwa.

^d W XVIII wieku parafia Baranów była zaliczana do dekanatu parczewskiego.

^e Data fundacji i erekcji prebendy różańcowej; przy tej okazji zostało również nadto przyp. 43 do tekstu.

^f Niekiedy jako czas wprowadzenia bractwa podawany jest rok 1639 (coś erek

^g Na początku w. XIX wizytator zalecił wprowadzenie bractwa św. Trójcy
sława, nazywana też prebendą św. Trójcy (AKL 190, s. 328—329), parafianie zaś zbie

^h Istniała prebenda różańcowa Imienia Jezus erygowana 26.VIII.1716 (AKrK.

ⁱ Według wiz. z r. 1801 (AKL 185, s. 611, 645) w tym czasie nie było żadnego

lubelskim do końca XVIII wieku

logia Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1603 1804	AKL 96, s. 513. AKL 188, k. 54v.
—	—
1781, 1808 1781, 1808	AKL 104, s. 336; AKL 196, k. 108. AKL 104, s. 336; AKL 196, k. 108.
1675, 1678, 1721, 1739, 1748, 1800, 1803, 1830 1790/91	AKL 99, k. 60; AKrK 10, k. 72; AKL 100, k. 179v, 181; AKrK 20, k. 95—96; AKL 101, k. 34; AKL 103, k. 56—56v; AKL 183, k. 212v; AKL 190, s. 365; AKL 205, k. 118v. AKL 177, s. 75.
1650, 1672, 1675, 1721, 1738, 1748, 1781, 1800 1790	AKL 97, k. 42v; AKL 99, k. 147v; AKrK 9, s. 25; AKrK 20, s. 606, 608; AKL 101, k. 155—156v; AKL 103, k. 212; AKL 105, s. 265, 283—285; AKL 182, s. 299. AKL V, k. 18.
1603, 1632 1603 1675, 1683? 1721, 1739, 1748, 1781, 1800, 1805 1800	AKL 96, s. 390—391; AKL 22, k. 388—391v. AKL 96, k. 391. AKL 99, k. 95; AKL 98, s. 242; AKrK 20, s. 149; AKL 101, k. 127v; AKL 103, k. 168—169; AKL 104, s. 582, 590; AKL 184, s. 610; AKL 193, k. 250v. AKL 184, s. 610.
1801, 1805	AKL 185, s. 198—199; AKL 189, k. 223.
—	—
—	—
1650, 1675, 1801 ⁱ	AKL 97, k. 68v, 69v; AKL 99, k. 151; AKrK 9, s. 34; AKL 185, s. 645.

kowskiej w wyżej wymienionych latach.

wiz. z r. 1804 (AKL 188, k. 54v) zaprowadzone zostało bractwo św. Trójcy.

aprobowane — wcześniej już istniejące bractwo pod tym wezwaniem; patrz po-

cji prebendy); innym razem rok 1643, z określeniem: „circa”.

(AKL 190, s. 349); wcześniej istniała tam erygowana w r. 1770 prebenda św. Stanira-
rali się w niedziele i święta, aby śpiewać koronkę o św. Trójcy (AKL 183, s. 172).
20, s. 642—643); informacji o istnieniu bractwa brak.

bractwa; wizytator zalecił wprowadzenie bractwa św. Trójcy lub Różańcowego.

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. kośc.	Nazwa bractwa lub sodalicji	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
10	Bychawka	Chod.	par.	Szkaplerzne	26.VII.1740	—
11	Bystrzyca	Parcz.	par.	Trójcy św. Miłosierdzia	— —	4.VIII.1773 ^j —
12	m. Chodel	Chod.	par.	Ubożych Bożego Ciała	— 4.VII.1613 ^k	5.V.1505 10.X.1613
13	Chotcza	Sol.	par.	Aniołów Stróżów	(1658— 1678) ^l	—
14	m. Ciepiałów	Sol.	par.	św. Anny	—	—
15	m. Czemierniki	Parcz.	par.	Różańcowe św. Barbary Miłośników Krzyża	26.IV.1633 1686 1750	4.XII.1633 — 1750
16	Czerniejów	Chod.	par.	!	—	—
17	Częstoborowice	Chod.	par.	Różańcowe	26.X.1703	—
18	Domanice	Luk.	par.	Różańcowe	1774	—
19	Dys	Parcz.	par.	Różańcowe Miłosierdzia	31.X.1728 —	— —
20	Fajslawice	Parcz.	par.	Trójcy św. Miłosierdzia	20.V.1765 ^m 29.VI.1788 ^m	— —
21	m. Firlej	Parcz.	fil. z okr.	—	—	—

^j Data przywileju Stolicy Apostolskiej — potwierdzonego przez Konsystorz Ge

^k Data przywileju Stolicy Apostolskiej udzielającego bractwu odpustów, potwier

^l Bractwo erygowane przez bpa M. Oborskiego (AKrK 20, s. 754), który był w

^l Wizytator polecił w r. 1800 (AKL 182, s. 69) wprowadzenie bractwa Różańco i święta odmawiali różaniec) 1000 zł, uważany za niewystarczający (s. 84).

^m Bractwo zostało ponownie wprowadzone w r. 1790 (AKL 182, s. 334).

logia Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1781, 1802, 1805	AKL 105, s. 74, 87; AKL 185, s. 662; AKL 189, k. 82v.
1791, 1800, 1805 1800	AKL 177, s. 71; AKL 184, s. 412—413; AKL 193, k. 96. AKL 184, s. 412—413.
1603, 1611 1613, 1630, 1801, 1805, 1830	AKL 96, k. 427; AKpK 31, k. 6. AKL 18, k. 471v—473; AKL 22, k. 15—15v; AKL 185, s. 44; AKL 189, k. 310; AKL 205, k. 362.
1678, 1721, 1739, 1748	AKL 100, k. 108v; 110; AKrK 20, s. 754; AKL 102, k. 48v; AKrK 43, k. 135.
1678, XVII/XVIII, 1721	AKL 100, k. 105, 106v; AKL 98, s. 130, 137; AKrK 20, s. 723.
1634, 1639, 1650, 1675, XVII/XVIII, 1721, 1739, 1748, 1781, 1791, 1800 1728—1770, 1791 1791, 1800	AKL 23, k. 377v—378; AKL 23, k. 472v; AKL 97, k. 154— 154v; AKL 99, k. 120; AKL 101, k. 53v; AKL 103, k. 71; AKL 104, s. 462; AKL 177, s. 78; AKL 184, s. 125—126. AKrK 20, s. 56—57, 69; AKL 103, k. 71; AKL 177, s. 78; ApCz, Księga. AKL 177, s. 78; AKL 184, s. 126.
—	—
1721, 1739, 1800, 1804	AKL 20, s. 528; AKL 102, k. 23v; AKL 182, s. 139; AKL 188, k. 108v.
1781, 1802	AKL 104, s. 302; AKL 132a, k. 200, 204.
1739, 1748, 1781, 1800, 1805, 1832 1786	AKL 101, k. 3v; AKL 103, k. 4v, 5v, 6; AKL 104, s. 511; AKL 184, s. 373—374; AKL 193, k. 198v; AKL 205, k. 395v—396. ApD, Księga.
1781, 1800, 1804 1790, 1800, 1804	AKL 104, s. 596; AKL 182, s. 334; AKL 188, k. 136v—137v. AKL V, k. 44v; AKL 182, s. 334; AKL 188, k. 136v—137v.
—	—

neralny 3.IX.1774 — zezwalającego na erekcję bractwa (AKL 184, s. 412).

dzonego przez bpa P. Tylickiego 10.X.1613 (AKL 18, k. 471v—473).

wymienionych latach sufraganem krakowskim.

wego, dla którego uczyniony był jeszcze w r. 1744 zapis (parafianie w niedziele

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. kośc.	Nazwa bractwa lub sodalicji	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
22	Garbów	Kaz.	par.	Różańcowe	1643 ⁿ	1667 ^o
23	Gołęb	Kaz.	par.	Miłosierdzia	—	—
24	m. Grabowiec	Sol.	par.	św. Anny Szkaplerzne Aniołów Stróżów	— — 1728 ^p	— — —
25	m. Janowiec	Sol.	par.	Literackie św. Anny	— 31.XII.1670	23.VI.1597 9.X.1671
26	Jaroszyn	Kaz.	par.	św. Anny ^r Różańcowe	— 1752	— —
27	m. Kamionka	Parcz.	par.	Pocieszenia NMP oraz Paska rze- miennego św. Au- gustyna i św. Mo- niki Miłosierdzia	1628 —	1628 —
28	Karczmyska	Kaz.	fil. z okr.	Szkaplerzne	20.VII.1714	—
29	m. Kazimierz	Kaz.	par.	Ubogich Literackie ^s Różańcowe ^t	— — —	— 2.III.1599 —

ⁿ Data fundacji prebendy różańcowej (wcześniej od r. 1636 istniała altaria na twem Różańcowym w r. 1667 (AKL 183, k. 190v) — patrz ponadto przyp. 18 do ^o Por. przyp. n oraz przyp. 18 do tekstu.

^p Data erekcji bractwa, której admissa miała miejsce 3 września, zapewne tego

^r W wizytacjach z r. 1650 (AKL 97, k. 99) i 1675 (AKrK 10, k. 43) wspomniane chodzi tu o bractwo św. Anny, znane już z nazwy wiz. z r. 1678 (AKL 100, k. 182v).

^s Bractwo zostało połączone przez bpa M. Szyszkowskiego (1616—1630) z konfra

^t Prebenda różańcowa była aprobowana przez oficjała Mikołaja Sługockiego w

logia Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1650, 1675, 1678, 1721, 1739, 1748, 1781, 1800, 1803	AKL 97, k. 80v; AKL 99, k. 41v—42v; AKrK 10, k. 52, 57; AKL 100, k. 154v—155; AKrK 20, s. 469; AKL 101, k. 240v; AKrK 43, k. 66; AKL 105, s. 972—973; AKL 183, k. 190— 190v; AKL 190, s. 662—664.
1798, 1802	AKL 181, s. 175; AKL 187, s. 742; AKL XI, k. 10v.
1678, XVII/XVIII, 1739, 1748 1739, 1748 1739, 1748	AKL 100, k. 78, 86; AKL 98, s. 132, 157; AKL 102, k. 44; AKrK 43, k. 109v. AKL 102, k. 44; AKrK 43, k. 109v. AKL 102, k. 44; AKrK 43, k. 109v.
1603 1678, 1721, 1739, 1748	AKL 96, s. 713. AKL 100, k. 112; AKrK 20, s. 738; AKL 102, k. 37—37v; AKL 43, k. 132v.
1781	AKL 97, k. 99; AKrK 10, k. 43; AKL 100, k. 182v. AKL 105, s. 778, 781—782; Wiśniewski: <i>D. kozienicki</i> , s. 28.
1650, 1675, XVII/ XVIII, 1721, 1748, 1781, 1800, 1835	AKL 97, k. 142v, 144v; AKL 99, k. 108—109; AKL 98, s. 17, 264; AKrK 20, s. 34—35; AKL 103, k. 29; AKL 104, s. 424— 425; AKL 184, s. 288; AKL 205, k. 422v—423.
1800, 1830	AKL 184, s. 288; AKL 205, k. 422v—423.
1714, 1721, 1748, 1781, 1801, 1806, 1830	AKL 46, k. 158; AKrK 20, s. 428, 430; AKrK 43, k. 99—100v; AKL 105, s. 728; AKL 185, s. 350; AKL 186a, s. 73—74; AKL 189, k. 71v; AKL 205, k. 26, 69v.
1603, 1611 1603, 1650, 1675, 1678, 1721, 1748	AKL 96, s. 552; AKpK 31, k. 78. AKL 96, s. 552; AKL 97, k. 88v—89v; AKL 99, k. 3; AKrK 10, k. 2; AKL 100, k. 128v; AKrK 20, s. 395; AKrK 43, k. 91v.
1650, 1675, 1678, 1721, 1739, 1748, 1781, 1801, 1806, 1830	AKL 97, k. 88v, 89v; AKL 99, k. 3—3v; AKrK 10, k. 2—2v; AKL 100, k. 128v, 137v; AKrK 20, s. 394; AKL 101, k. 301v; AKL 102, k. 9; AKrK 43, k. 89, 91v; AKL 105, s. 707—710; AKL 185, s. 283, 307; AKL 186a, s. 11, 41, 85; AKL 189, k. 32, 36; AKL 205, k. 9, 45.

zywana raz św. Wojciecha, innym razem Matki Bożej), aprobowanej razem z bractwu.

samego roku (AKL 102, k. 44).

jest bractwo bez nazwy: „confraternitas aliqua” pozostające w upadku. Zapewne

ternią Różańcową (AKL 97, k. 88v); nadal istniały pod dwiema nazwami.

r. 1653 (AKrK 20, s. 394) — por. także przyp. s.

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. kość.	Nazwa bractwa lub sodalicii	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
29	św. Ducha		szpit.	św. Anny	25.IX.1641	1641
	Reformaci		kl.	—	—	—
30	Kakolewnica	Luk.	fil. z okr.	—	—	—
31	Kielczewice	Chod.	par.	Szkaplerzne	28.V.1669	27.VII.1669
32	Kijany	Parcz.	par.	Szkaplerzne	13.III.1730	—
33	Klementowice	Kaz.	par.	u	—	—
34	m. Kluczkowice	Chod.	fil. z okr.	—	—	—
35	m. Kock	Parcz.	par.	św. Anny ^v	—	1627
				Różańcowe NMP i Imienia Jezus	1714, 1728 ^w	—
				Miłosierdzia	1785	—
36	Konopnica	Chod.	par.	—	—	—
37	m. Końskowola	Kaz.	par.	stanowe Rolników (Agricolarum)	—	—
				Aniołów Stróżów	4.X.1643	1644 ^x
				Różańcowe	3.V.1668	16.XII.1669
				Niepokalanego Po- częcia NMP	7.X.1693	—

^u Na pocz. XIX w. (1814) zostało zaprowadzone bractwo Różańcowe (AKL 205,

^v Bractwo na polecenie bpa K. Lubieńskiego (1710—1719) zostało połączone z posiadają wspólny ołtarz.

^w Daty erekcji prebendy różańcowej z bractwem (AKL 101, k. 43; AKL 132a, k.

^x W tym roku został wyznaczony komisarz w osobie oficjała lubelskiego Miko

logia Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1830	AKL 205, k. 34v, 52, 61v, 62v.
—	—
—	—
1675, 1721, 1739, 1748, 1781, 1801, 1805	AKL 99, k. 149v, 150v; AKrK 9, s. 29; AKrK 20, s. 556; AKL 101, k. 193v; AKL 103, k. 295; AKL 105, s. 66; AKL 185, s. 587; AKL 189, k. 135—135v.
1737, 1739, 1748, 1800, 1805, 1830	AKL 101, k. 87—88v; AKL 103, k. 122, 128v; AKL 104, s. 541; AKL 184, s. 475—476; AKL 193, k. 53—53v; AKL 205, k. 460, 480.
—	—
—	—
1631—32, 1638, 1650, 1675, XVII/XVIII, 1721, 1738/39, 1781, 1802, 1807 1721, 1738/39, 1748, 1781, 1789, 1791, 1802, 1807 1786, 1802, 1807	AKL 23, k. 393; AKL 97, k. 152v; AKL 99, k. 114; AKL 98, s. 22, 24, 271, 274; AKrK 20, s. 74; AKL 101, k. 42v; AKL 104, s. 363, 373; AKL 132a, k. 25, 28v, 38—38v; AKL 196a, k. 75v. AKrK 20, s. 74; AKL 101, k. 42v—43; AKL 103, k. 62v; AKL 104, s. 350, 363, 364, 369—373; AKL 177, s. 77; AKL 132a, k. 25, 28v, 38v; AKL 196a, k. 75v—76; AKL LIII, k. 1v. AKL 132a, k. 25; AKL 196a, k. 59; AKL LIII, k. 1v.
—	—
1603	AKL 96, s. 633.
1650, 1651, 1653	AKL 97, k. 103v; AKL 99, k. 20; AKrK 10, k. 20v; AKL 185, s. 468.
1675, 1678, 1721, 1739, 1748, 1781, 1801	AKL 99, k. 22; AKrK 10, k. 23; AKL 100, k. 172; AKrK 20, s. 338; AKL 101, k. 273v; AKrK 43, k. 41v; AKL 105, s. 860, 862; AKL 185, s. 425, 469.
1739, 1748	AKL 101, k. 273v—274; AKrK 43, k. 41v—42.

k. 212).

bractwem Różańcowym (AKL 101, k. 42v); do r. 1739 są wymieniane oba bractwa;

25), z którymi zostało połączone bractwo św. Anny — por. przyp. v.
łaja Sługockiego do zatwierdzenia bractwa (AKL 185, s. 468).

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. kośc.	Nazwa bractwa lub sodalicii	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
38	Krasienin	Parcz.	par.	Najśw. Sakramen- tu Miłosierdzia	7.IX.1767 —	— —
39	Krępa	Sol.	par.	św. Barbary	21.X.1735	—
40	Krężnica	Chod.	fil. z okr.	—	—	—
41	Krzczonów	Chod.	par.	NMP Różańcowe	6.XII.1598 15.VIII.1653	6.XII.1598 —
42	m. Kurów	Kaz.	par.	Różańcowe św. Jana Nepomu- cena Miłosierdzia	— 16.V.1763 —	— 25.X.1763 —
43	m. Lipsko	Sol.	par.	św. Anny Różańcowe	1600 1650	— (1650— 1657) ^y
44	m. Lubartów	Parcz.	par.	Różańcowe św. Jana Nepomu- cena ^z św. Anny	— — —	— — —
	Kapucyni		kl.	—	—	—
45	m. Lublin	Chod.	koleg. i par.	Kapłańskie Aniołów Stróżów	— (1626— 1641) ^{aa}	— —

^y Bractwo aprobowane przez bpa P. Gembickiego (AKrK 20, s. 706), który był

^z Bractwo zostało dołączone (nie powiedziane kiedy) do bractwa Różańcowego cowa erygowana była w r. 1717 (AKL 104, s. 434).

^{aa} Czas zaprowadzenia tego bractwa nie jest nam znany; za lata jego wprowa-
nej Górze (1626) oraz ukazania się pracy Goldonowskiego (por. dokumentację) w

logia.	
Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1800	AKL 184, s. 351—352.
1782, 1800	AKL 184, s. 352.
1739, 1748	AKL 101, k. 354; AKL 102, k. 46; AKrK 43, k. 154—155; ApK, Liber; Wiśniewski: <i>D. itżecki</i> , s. 119.
—	—
1603 1675, 1721, 1739, 1748, 1781, 1790, 1800, 1804	AKL 96, s. 501. AKL 99, k. 160—160v; AKrK 9, k. 45; AKrK 20, s. 533—534; AKL 101, k. 208—209; 210v; AKL 103, k. 320—324; AKL 105, s. 107—109; AKL V, k. 32; AKL 182, s. 175, 210—215; AKL 188, k. 183v—184.
1650, 1669, 1675, 1678, 1721, 1739, 1748, 1781, 1800, 1803, 1830	AKL 97, k. 111—112; AKL 99, k. 64v—65; AKrK 10, k. 77v; AKL 100, k. 166, 167; AKrK 20, s. 320; AKL 101, k. 247v, 252; AKrK 43, k. 51; AKL 105, s. 918; AKL 183, k. 63v, 92v; AKL 190, s. 15; AKL 205, k. 180v.
1775, 1800, 1803, 1830	AKL 183, k. 63v, 92v; AKL 190, s. 15, 36, 40, 58e; AKL 205, k. 180v.
1790, 1800, 1803	AKL V, k. 12; AKL 183, k. 63v—64, 92v; AKL 190, s. 15, 78—79; AKL 205, k. 180v.
1603 1678, XVII/XVIII, 1721, 1739, 1748	AKL 96, s. 732. AKL 100, k. 44, 49; AKL 98, s. 101; AKrK 20, s. 706; AKL 102, k. 47v; AKL 43, k. 151v.
1675, XVII/XVIII, 1721, 1739, 1748, 1781, 1800, 1805, 1835 1739, 1800, 1805, 1835	AKL 99, k. 133v; AKL 98, s. 103; AKrK 20, s. 17; AKL 101, k. 79—79v; AKL 103, k. 119; AKL 104, s. 430, 434; AKL 184, s. 197; AKL 193, k. 139v; AKL 205, k. 437v. AKL 101, k. 79v; AKL 184, s. 197; AKL 193, k. 139v; AKL 205, k. 437v.
1800, 1805, 1835	AKL 184, s. 197; AKL 193, k. 139v; AKL 205, k. 437v.
—	—
1495	AKL 5, k. 378v—379, 404, 426, 442—442v; Wadowski: <i>Kośc.</i> dz. s. 151—152.
1641, 1654, 1668	AKL 25, k. 315—324, 1231—1231v; Gołdonowski: <i>Bractwo</i> , k. P ₃ .

ordynariuszem krakowskim w wymienionych latach.
(AKL 101, k. 79v), które już wcześniej istniało (AKL GG, k. 133v); prebenda różań-
czenia przyjęliśmy okres zamknięty datami: rokiem założenia tego bractwa na Jas-
1641.

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. par.	Nazwa bractwa lub sodalicii	Chrono		
					Daty		
					wprowa- dzenia	aprobaty	
45	św. Ducha			Bożego Ciała	—	19.VIII.1596	
				Trójcy św.	4.VII.1727	1727	
				szpit. Literackie	30.X.1621	—	
				Imienia Maryi	12.IX.1739	—	
	św. Wojciecha			szpit. (od 1736 Sza- rytki)	Miłosierdzia	1589— 1596 ^{ab}	—
				kl.	św. Anny	1586?	—
	Bernardyni				Paska św. Fran- ciszka z Asyżu	(1601— 1606) ^{ac}	—
					Męki Pańskiej	15.V.1618	—
					Antoniego Pad.	1671	—
					św. Iwona	1743	4.X.1743
					Niepokalanego Po- częcia NMP	1751	—
	św. Tekli	1794?	—				
Bonifratrzy				—	—	—	
				kl.	—	—	—
Dominikanie (św. Stanisława bpa i m.)				Różańcowe	—	—	
				św. Krzyża	14.IX.1688	—	
				Paska czystości św. Tomasza z Akwinu	(po r. 1649) ^{ad}	—	

^{ab} Fundowane prawdopodobnie przy kościele Jezuitów (AKL 18, k. 205v), na Wadowski (Košc. rękopis) podaje datę założenia 1589; my dysponujemy pierwszą

^{ac} Według H. Liriciusa (por. dokumentację) po uzyskaniu w r. 1587 od papieża strzeżonego Franciszkanom Konwentualnym — jako pierwsze w Polsce otrzymały: a dla lubelskiego brak daty, dlatego należy przyjąć, że erygowano je w Lublinie w K. Kantak (*Bernardyni w Polsce*, t. 2, Lwów 1933, s. 256—257) przyjmuje rok 1601.

^{ad} Ponieważ początki tego bractwa, założonego w Belgii, przypadają na lata 40 wprowadzone najwcześniej w 2 poł. tego stulecia.

logia	
Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1603, 1606, 1625, 1666	AKrK 2, k. 21; AKL 96, s. 59; AKL 18, k. 205v, 222; AKL 21, k. 107v—108, 210; AKL 25, s. 672; AKL 105, s. 171. AKL XV, passim; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 149—151.</i>
1643	AKL 20, k. 273—276v; AKL 23, k. 666—668; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 395—396.</i>
1748, 1781, 1799	AKL 103, k. 349v, 356; AKL 105, s. 172, 177; AKL 188, k. 22v—23; Sobieszkański: <i>Droga.</i>
1596, 1606, 1612, 1616, 1625, 1631, 1650, 1721, 1781	AKL 18, k. 25v, 222; AKL 106, k. 162; AKrK 39, k. 278v—279; AKL 21, k. 165—166v, 175—175v; AKL 22, k. 308, 435v—438, 495—497v; AKL 97, k. 23; AKrK 20, s. 506; AKL 105, s. 215, 223—226; Wadowski: <i>Kośc. rękopis.</i>
1637, 1639, 1677, 1751, 1774, ok. 1864	AKL 23, k. 436, 526v—527; AKL 31, k. 22v—23; AKL 71, k. 21v; ApśP, Księga, k. 3—4; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 552—553.</i>
1606, 1667, 1753, 1787, 1794 1627	AKL 25, k. 939v; Liricius: <i>Bractwo</i> , k. B ₄ —B ₅ ; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 557.</i> AKL 21, k. 164—165; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 551—552.</i> Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 557.</i> Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 553—557.</i>
1752—1808	ApśP, Księga, k. 7, 16—36v; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 557.</i>
1832, 1843, 1855—56	ApśP, Księga, k. nlb.; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 557.</i>
—	—
1596, 1605—1773	AKL 18, k. 205v, 222; AKL 20, k. 453v; AKL 21, k. 83; AKL 23, k. 436; AKL 25, k. 1231; AKL 70, k. 86v; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 269—271.</i>
1688—1874	WAPL Zespół nr 406, s. 40—47; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 271—274</i> ; Kossowski: <i>Bractwo</i> , s. 314—317. Zbroja anielskiej, k. 1—4; Wadowski: <i>Kośc. dz. s. 274</i> ; <i>Bractwo Paska</i> , s. 13.

pocz. w. XVII istnieje już przy kościele szpitalnym św. Wojciecha (AKL 106, k. 162). wzmianką źródłową dla r. 1596 (AKL 18, k. 205v). Sykstusa V przez Bernardynów prawa zakładania tego bractwa — dotychczas za-Sambor, Warszawa i Lublin. Ponieważ dla dwu pierwszych podany jest r. 1600, okresie od 1600 do 1606. Ta ostatnia data jest rokiem wydania dziełka Liriciusa.

XVII w. (Zbroja anielskiej, k. 1—4), dlatego sądzimy, że w Lublinie mogło być

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. kośc.	Nazwa bractwa lub sodalicji	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
45	Dominikanie Obserwanci (św. Krzyża)		kl.	—	—	—
			Jezuici	kl.	Milosierdzia — patrz kośc. szpi- talny św. Wojcie- cha ^{ab} Nawiedzenia NMP Dobrej śmierci	— 1693
				Wspomożenia Ma- ryi	24.V.1722	—
				Opatrzności Bożej	1728—1730	—
				Serca Jezusowego	13.VI.1732	—
				Niepokalanego Po- częcia NMP	7.XII.1747	—
				Niepokalanego Po- częcia NMP — so- dalicja	—	—
				Zwiastowania NMP — sodalicja	—	—
	Karmelici Bosi		kl.	Szkaplerzne	20.III.1653	
				św. Józefa	1666	
	Kapucyni		kl.	—	—	—
	Misjonarze		kl.	—	—	—
Pijarzy	kl.	—	—	—		
Reformaci	kl.	—	—	—		
Trynitarze	kl.	P. Jezusa Naza- reńskiego	11.VII.1711	—		

logia	
Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
<p>1590—1592, 1632 1778</p> <p>1722—1773</p> <p>1778</p> <p>1778</p> <p>1778</p>	<p>AKL 106, k. 162; Kuźmak: <i>Bractwa</i>, s. 106, 175—178.</p> <p>AKL 73, k. 25—25v; Załęski: <i>Jezuici</i>, t. 4, cz. 1, s. 366; Kuźmak: <i>Bractwa</i>, s. 176.</p> <p>WAPL Album, k. 3—99v; Kuźmak: <i>Bractwa</i>, s. 97, 103, 181;</p> <p>AKL 73, k. 25—25v; Wadowski: <i>Kośc. rękopis</i>; Załęski: <i>Jezuici</i>, t. 4, cz. 1, s. 366.</p> <p>AKL 73, k. 25—25v; Wadowski: <i>Kośc. rękopis</i>; Załęski: <i>Jezuici</i>, t. 4, cz. 1, s. 366; Drążek: <i>Rozwój</i>, s. 100.</p> <p>AKL 73, k. 25—25v; Kuźmak: <i>Bractwa</i>, s. 129, 175.</p> <p>Kuźmak: <i>Bractwa</i>, s. 175—176.</p> <p>Kuźmak: <i>Bractwa</i>, s. 175.</p>
<p>1636—1639, 1667, 1676, 1776</p> <p>1776</p>	<p>AKL 23, k. 244v—251, 436; AKL 25, s. 910—912; AKL 30, k. 56v; AKL 71, k. 106v, 117v—118; Wadowski: <i>Kośc. rękopis</i>.</p> <p>AKL 71, k. 106v; Smyrak: <i>Św. Józef</i>, s. 162; Wadowski: <i>Kośc. rękopis</i>.</p>
—	—
—	—
—	—
—	—
1799	AKL XVII, k. 2—7, 31—32; Wadowski: <i>Kośc. rękopis</i> .

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. kośc.	Nazwa bractwa lub sodalicji	Chrono		
					Daty		
					wprowa- dzenia	aprobaty	
45	św. Barbary (póź- niej były tam Bry- gidki w kośc. Wnie- bowzięcia NMP) Bernardynki Karmelitanki Bose (św. Józef) Karmelitanki Bose (Niepokalanego Pocz. NMP) Wizytki św. Trójcy (Zamek)		fil. kl.	„Bracia NMP” Ubogich	—	—	
					—	—	
				kl.	—	—	—
				kl.	—	—	—
				kl.	—	—	—
				kl.	Serca Jezusowego	1723	—
fil.	—	—	—				
46	m. Lublin—Czwar- tek św. Mikołaja Augustianie Franciszkanie Konwentualni Karmelici Trzewiczkowi	Chod.	par. od r. 1669	św. Mikołaja	7.VIII.1619	—	
				Muzyków	1635	—	
				kl.	Pocieszenia NMP	1659	1668?
				kl.	Męki Pańskiej	11.III.1620	—
				kl.	—	—	—
47	Łańcuchów	Parcz.	par.	Miłosierdzia	—	—	
48	m. Łęczna	Parcz.	par.	Różańcowe	1576?	—	

logia	
Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1396 1603—1604, 1650	AKL 22, k. 394—399; Wadowski: <i>Kośc.</i> dz. s. 395—396v. AKL 18, k. 169—170v; AKL 97, k. 32v; Wadowski: <i>Kośc.</i> dz. s. 440—441; Mazurkiewicz: <i>Jurydyki</i> , s. 135—137.
—	—
—	—
—	—
—	Wadowski: <i>Kośc.</i> dz. s. 441, 488; Drażek: <i>Rozwój</i> , s. 99.
—	—
1621, 1650, 1721, 1748, 1781, 1800 1721, 1739	AKL 20, k. 341v—344; AKL 97, k. 31—31v; AKrK 20, s. 509; AKL 103, k. 361—363; AKL 105, s. 153; AKL 182, s. 7, 36; Wadowski: <i>Kośc.</i> dz. s. 86—87. AKL 46, k. 13—13v; AKrK 20, s. 509—510; Wadowski: <i>Kośc.</i> dz. s. 87—89.
1661, 1696, ok. 1864	AKL XIX, s. 45—48, 106—107.
1626	AKL 21, k. 147v—148.
—	—
1805, 1830	AKL 193, k. 220; AKL 206, k. 90v.
1595, 1603, 1675, 1721, 1739, 1748, 1781, 1791, 1800, 1805, 1830	AKpK 3, k. 118; AKL 96, s. 366; AKL 99, k. 89v; AKrK 20, s. 175; AKL 101, s. 109, 111; AKL 103, k. 133, 135v, 136v; AKL 104, s. 551, 564; AKL 177, s. 65; AKL 184, s. 696—697; AKL 193, k. 4v; AKL 206, k. 123—123v.

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. par.	Nazwa bractwa lub sodalicii	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
48	św. Ducha	Parcz.	par.	Bożego Ciała	(1577— 1579) ^{ae}	—
				Ubogich	—	—
			szpit.	Miłosierdzia	1786	—
49	m. Łuków	Łuk.	par.	Różańcowe	—	10.XII.1598
	Bernardyni			Miłosierdzia	—	—
			kl.	św. Anny ^{af}	7.VII.1634	—
			kl.	Serea Jezusowego Trójcy św. Opatrzności Bożej NMP Łaskawej — sodalicia	22.VIII.1707 27.IV.1742 10.III.1755 22.VIII.1707	15.V.1708 6.X.1742 7.VII.1756 15.V.1708
	Zofibór (Dominikanie)		kl.	Różańcowe NMP i Imienia Jezus	1730 ^{ag}	—
50	Łuszczów	Parcz.	fil. z okr.	św. Barbary	9.VI.1743	—
51	m. Łysobyki	Parcz.	par.	Miłosierdzia	—	—
52	m. Markuszów	Kaz.	par.	św. Anny	—	—
				Trójcy św.	—	—

^{ae} Bractwo to otrzymało odpusty za pośrednictwem kard. S. Hozjusza, dozwo-
skiego (rozpoczął 5.VII.1577 r.) oraz roku śmierci Hozjusza (zmarł 5.VIII.1579) wyka-
najstarsze daty znane dla tego bractwa, które zapewne wiążą się z czasem jego za-

^{af} S. Barącz (*Pamiętnik Zakonu WW. OO. Bernardynów w Polsce...*, Lwów
lecz wizytacje z pocz. XIX (AKL 104, s. 246—247; AKL 132a, k. 73—74; AKL 179, k.
fraterni św. Franciszka. Nie uwzględnia jej również schematyzm z r. 1753 (H. E.
Kościelne", t. 26: 1973, s. 278—283) podający bractwa dla klasztorów.

^{ag} Data erekcji przekazana przez wymienione materiały źródłowe z XIX w.

logia	
Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1595, 1603, 1611, 1650, 1675, 1721, 1739, 1748, 1781, 1791, 1800, 1805, 1830 1603	AKpK 3, k. 118; AKL 96, s. 366; AKpK 31, k. 27; AKL 97, k. 174; AKL 99, k. 89v—90; AKrK 20, s. 174—175; AKL 101, k. 111; AKL 103, s. 133v, 135v, 136v; AKL 104, s. 551, 564; AKL 177, s. 65; AKL 184, s. 696—697; AKL 193, k. 4v; AKL 206, k. 123—123v. AKL 96, s. 731.
1790—1791, 1795	AKL V, k. 11; AKL 177, s. 66; AKL L, k. 10—14v.
1595, 1598, 1603, 1614, 1679, XVII/XVIII, 1721, 1748, 1781, 1791, 1793, 1802 1791	AKpK 3, k. 209; AKpK 65, s. 495; AKpK 9, k. 624v; 630v; AKL 96, s. 132, 140; AKpK 32, k. 447; AKL 100, k. 196v; AKL 99, s. 49, 53; AKrK 20, s. 245; AKrK 41, k. 7v, 10; AKL 104, s. 234; AKL 177, s. 18; AKL 179, k. 37v; AKL 132a, k. 168. AKL 177, s. 10.
1781, 1793, 1802	AKL 104, s. 246—247; AKL 179, k. 60; AKL 132a, k. 174.
1781, 1802 1781, 1802 1781, 1793, 1802 1781, 1802	AKL 104, s. 246; AKL 132a, k. 173. AKL 104, s. 246; AKL 132a, k. 173. AKL 104, s. 246; AKL 179, k. 59v; AKL 132a, k. 173. AKL 104, s. 246; AKL 132a, k. 173.
1802	AKL 132a, k. 175.
1781, 1800, 1805, 1835	AKL 104, s. 548; AKL 184, s. 545—546; AKL 193, k. 76; AKL 205, k. 471v, 491v.
1802, 1807/1808	AKL 132a, k. 4v; AKL 196a, k. 47v.
1611, 1650, 1675, 1678, 1721, 1738/39, 1748, 1781, 1800, 1803, 1830 1788, 1803, 1830	AKpK 31, k. 54; AKL 97, k. 112v—113v; AKL 99, k. 63, 74; AKrK 9, k. 82, 87; AKL 100, k. 159v, 162; AKrK 20, s. 543; AKL 101, k. 242v; AKrK 43, k. 59; AKL 105, s. 935; AKL 183, k. 5; AKL 190, s. 557, 572; AKL 205, k. 83v—84. AKL 190, s. 572; AKL 205, k. 83v—84; AKL 183, k. 21v.

lone przez bpa P. Myszkowskiego (AKL 96, s. 366). Zestawienie lat rządów Myszkow-
zuje, że nadanie ich musiało nastąpić w terminie od 5.VII.1577 do 5.VIII.1579. Są to
prowadzenia.

1874, s. 374) podaje, że było tam ponadto bractwo Paska św. Franciszka z Asyżu,
(60), które obszernie omawiają bractwo św. Anny, nie wspominają o istnieniu kon-
Wyczawski: *Schematyzm bernardyński z 1753 roku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea

— por. przyp. 24 w tekście.

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. kość.	Nazwa bractwa lub sodalicji	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
53	Matczyn	Chod.	par.	—	—	—
54	Melgiew	Parcz	par.	św. Jana Nepomu- cena	—	—
55	m. Michów	Parcz.	par.	Ubogich stanowe Rolników (colonorum) Różańcowe Miłosierdzia	— — — —	— — — —
56	Niedzwica	Chod.	par.	—	—	—
57	m. Opole	Chod.	par.	Różańcowe	—	—
58	m. Ostrów	Parcz.	par.	Miłosierdzia ^{ah} Różańcowe	— 9.V.1761	1598
59	m. Parczew	Parcz	par.	św. Anny Literackie Różańcowe Miłosierdzia	— — —	— — (1607— 1616) ^{al}
60	Pawłowice	Sol.	fil. z okr.	stanowe Rolników (agricolarum)	—	1532
61	m. Piaski	Parcz	par.	Różańcowe Miłosierdzia	1.VIII.1743 —	— —

^{ah} W XVII w. bractwo zostało przeniesione z kościoła parafialnego do szpital który został rozebrany w r. 1790 (AKL 184, s. 29).

^{al} Bractwo zatwierdził bp P. Tylicki (AKpK 31, k. 45), który w wymienionych

logia	
Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
—	—
1781, 1791, 1800	AKL 104, s. 610; AKL 177, s. 70; AKL 184, s. 580, 604.
1603	AKL 96, s. 325.
1603	AKL 96, s. 325.
1721, 1738/39, 1748, 1781, 1790/91, 1800, 1803, 1830 1790/91	AKrK 20, s. 106; AKL 101, k. 23; AKL 103, k. 43—43v; AKL 104, s. 400; AKL 177, s. 74—75; AKL 183, k. 98—99; AKL 190, s. 193—194, 279—280; AKL 205, k. 102—103. AKL 177, s. 75.
—	—
1617, 1721, 1748, 1781, 1801, 1805, 1830	AKrK 20, s. 656; AKL 103, k. 222v, 226v—227v; AKL 105, s. 301; AKL 185, s. 107; AKL 189, k. 264; AKL 205, k. 265v.
1603, 1650, 1675, 1721, 1739, 1748, 1781, 1791, 1800 1761, 1781, 1791, 1800	AKL 96, s. 298; AKL 97, k. 164v, 165v; AKL 99, k. 132; AKrK 20, s. 209; AKL 101, k. 68; AKL 103, k. 100; AKL 105, s. 490, 492, 494—495; AKL 177, s. 84; AKL 184, s. 29, 33. AKL 105, s. 484, 489; AKL 177, s. 83; AKL 184, s. 6, 52; ApO, Inwentarz.
1595 1567, 1595, 1598, 1603 1595, 1603, 1611, 1675, XVII/XVIII, 1721, 1748, 1781, 1791, 1800, 1805 1791, 1800, 1805	AKpK 3, k. 43v. AKpK 3, k. 46; AKpK 9, s. 642; AKL 96, s. 286—287. AKpK 3, k. 46; AKL 96, s. 286; AKpK 31, k. 45; AKL 99, k. 81v—82; AKL 98, s. 250; AKrK 20, s. 215; AKL 103, k. 72v—82v; AKL 105, s. 468, 471—72; AKL 177, s. 79; AKL 184, s. 63, 97; AKL 135a, k. 129, 134, 149v—150. AKL 177, s. 80; AKL 184, s. 63; AKL 135a, k. 129.
1603	AKL 96, s. 726
1721, 1748, 1781, 1791, 1800, 1804 1791	AKrK 20, s. 141; AKL 103, k. 176; AKL 105, s. 601—604; AKL 177, s. (69a); AKL 182, s. 86; AKL 188, k. 262v, 286—290v. AKL 177, s. (69a).

nego noszącego wezwanie św. Krzyża i Przemienienia Pańskiego (AKL 97, k. 164v), latach był ordynariuszem krakowskim.

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. kość.	Nazwa bractwa lub sodalicji	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
62	Piotrawin	Chod.	par.	św. Stanisława ^{aj}	—	1543
63	Pruszyń	Łuk.	par.	Szkaplerzne	1693/1711	
64	m. Puchaczów	Parcz.	par.	Różańcowe	12.XII.1684	—
65	Radoryż	Łuk.	par.	św. Anny	22.VII.1695	25.VII.1695
66	m. Radzyń	Łuk.	par.	Różańcowe	—	—
67	Ratoszyn	Chod.	fil. z okr.	—	—	—
68	Regów	Kaz.	par.	Różańcowe	—	—
	Wysokie Koło (Dominikanie Obserwanci)		kl.	Różańcowe	—	—
69	Rudno	Parcz.	par.	Trójcy św.	14.X.1771 ^{ak}	—
				Miłosierdzia	—	—
70	Rzeczniów	Soł.	par.	Niepokalanego Po- częcia NMP	10.X.1682	17.XII.1692
71	Serniki	Parcz.	par.	św. Marii Magda- leny Miłosierdzia	1770	—
72	m. Serokomla	Łuk.	par.	—	—	—
73	m. Siedlce	Łuk.	par.	stanowe Rolników (agricolarum)	—	—
				św. Anny	19.V.1609	—

^{aj} Bractwo jest notowane przez wizytacje z r. 1592, 1595 i 1603, lecz jako pozostawienie
^{ak} Data erekcji prebendy pod tym samym wezwaniem (AKL 184, s. 343); śladów

logia	
Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
	AKpK 1, k. 48—48v; AKpK 65, k. 475; AKpK 3, k. 96; AKL 96, s. 446.
1693, 1711, 1715, 1721, 1748, 1791, 1793, 1802	AKrK 18, k. 33; AKrK 20, s. 272; AKrK 41, k. 11v; AKL 177, s. 30; AKL 179, k. 169v, 179v; AKL 132a, k. 234, 235v, 239.
1721, 1748, 1781, 1800, 1830	AKrK 20, s. 164; AKL 103, k. 146v—147v, 157v; AKL 105, s. 574, 576; AKL 184, s. 775—776, 784, 790; AKL 206, k. 168.
1715, 1721, 1791, 1793, 1802, 1808	AKrK 18, k. 14; AKrK 20, s. 297; AKL 177, s. 6; AKL 179, k. 264, 266v, 288v; AKL 132a, k. 103; AKL 196a, k. 131v.
1595, 1603, 1614, 1679, XVII/XVIII, 1715, 1721, 1748, 1781, 1791, 1793, 1802	AKrK 3, k. 219; AKpK 65, k. 497v; AKL 96, s. 151; AKpK 32, k. 448; AKL 100, k. 228, 229v; AKL 98, s. 67—68; AKrK 18, k. 10; AKrK 20, s. 229, 232; AKrK 41, k. 20; AKL 104, s. 257, 259; AKL 177, s. 3; AKL 179, k. 94v; AKL 132a, k. 293v, 294.
—	—
1650, 1675, 1678	AKL 97, k. 134v; AKL 99, k. 35v; AKrK 10, k. 41; AKL 100, k. 191.
1781, 1825—1861	AKL 105, s. 801—802; ASL VI, 6: Registr.
1781, 1800, 1805 1791	AKL 104, s. 404, 409, 412; AKL 184, s. 310—311, 345; AKL 193, k. 115—115v. AKL 177, s. 84.
XVII/XVIII, 1721, 1738/39, 1748	AKL 98, s. 128; AKrK 20, k. 688; AKL 101, k. 342v—343; AKL 102, k. 43; AKrK 43, k. 114v.
1800, 1805, 1818 1800, 1805	AKL 184, s. 260, 267, 283—284; AKL 193a, k. 9v, 27v; AKL X, 86. AKL 184, s. 267; AKL 193a, k. 9v.
—	—
1603	AKL 96, s. 212.
1614, 1721, 1748, 1791, 1793, 1816	AKpK 32, k. 443; AKrK 20, s. 279; AKrK 41, k. 26v; AKL 177, s. 4; AKL 179, k. 186; AKL 200, k. 7v.

stające w upadku — por. dokumentację.
istnienia bractwa wcześniej brak.

Lp.	Parafia	Deka- nat	Char. kośc.	Nazwa bractwa lub sodalicji	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
73				Różańcowe	3.III.1647	—
				Trójcy św.	14.VII.1753	—
74	m. Sienno	Sol.	par.	stanowe Rolników (agricolarum)	—	13.IV.1450
				Ubogich św. Anny	—	1492
					—	—
				Różańcowe	—	—
75	m. Solec	Sol.	par.	Literackie	—	10.IV.1548
				św. Anny	—	—
	Reformaci		kl.	—	—	—
76	Stanin	Luk.	par.	Różańcowe	po 24.VII. 1716 ^{al}	—
77	Trzebieszów	Luk.	par.	Miłosierdzia ^{al}	—	—
78	m. Tuchowicz	Luk.	par.	Różańcowe i Imienia Jezus	20.I.1638 ^{am}	—
	Jeleniec (Bernardyni)			—	—	
79	Ulan	Luk.	par.	Miłosierdzia ^{an}	—	—
80	m. Wąwolnica	Kaz.	par.	Miłosierdzia ^{ao}	—	(1601— 1603) ^{ap}

^{al} Bractwo zostało zaprowadzone przez proboszcza Jakuba Chromińskiego, któ

^{at} Ponadto uczyniony był w r. 1707 zapis na odmawianie różańca i ten był

^{am} Dla wprowadzenia bractwa podawane są ponadto dwie inne daty: r. 1639 erekcyjnego; druga — aprobaty ordynariusza.

^{an} Czynione były zapisy na różaniec i ten był odmawiany; bractwa jednak nie

^{ao} Bractwo to nie jest identyczne z bractwem o tej samej nazwie zaprowadzo

^{ap} Bractwo zostało ufundowane przez prepozyta kościoła o. Marcina Jaworskie (patronat). Dlatego czas jego wprowadzenia mieści się między r. 1601 a 1603, w któ

logia	
Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1679, XVII/XVIII, 1715, 1721, 1748, 1781, 1791, 1793, 1816 1781, 1791, 1793, 1816	AKL 100, k. 223—225; AKL 98, s. 80, 82; AKrK 18, k. 29; AKrK 20, s. 278; AKrK 41, k. 25—26v; AKL 104, s. 301; AKL 177, s. 4; AKL 179, k. 186, 193v; AKL 200, k. 7v. AKL 104, s. 296; AKL 177, s. 4; AKL 179, k. 186—186v; AKL 200, k. 7v.
1603	AKL 96, s. 747.
1603 1678, 1721, 1739	AKL 96, s. 747. AKL 100, k. 63, 65, 67, 72, 77; AKrK 20, s. 672; AKL 102, k. 45.
1690, 1692, 1721, 1733, 1739	AKrK 20, s. 672; AKL 101, k. 351v; AKL 102, k. 45—45v.
1595, 1603, 1678, 1717, 1721, 1748 1669, 1678, 1717, 1721, 1748	AKpK 3, k. 91v; AKL 96, s. 698; AKL 100, k. 2v, 21; AKrK 20, s. 769; AKrK 43, k. 144. AKL 100, k. 2v, 12v; AKrK 20, s. 767; AKrK 43, s. 140— 140v.
—	—
1781, 1793, 1802	AKL 104, s. 314; AKL 179, k. 228; AKL 132a, k. 130v.
1790/91	AKL 177, s. 1.
XVII/XVIII, 1715, 1721, 1748, 1781, 1791, 1793, 1802, 1807	AKL 98, s. 56; AKrK 18, k. 21v; AKrK 20, s. 288; AKrK 41, k. 33, 34v; AKL 104, s. 308; AKL 177, s. 9; AKL 179, k. 214, 218; AKL 132a, k. 146, 157; AKL 196a, k. 25, 35v—36.
—	—
1793, 1802, 1807/8	AKL 179, k. 117v, 128v; AKL 132a, k. 275v; AKL 196a, k. 174.
1603	AKL 96, s. 589.

ry został nim w Staninie dnia 24 lipca 1716 roku (AKL 179, k. 228; AKrK 20, k. 294).
odmawiany; bractwa jednak nie było (AKrK 41, k. 31).
(AKL 196a, k. 25) i 1672 (AKL 179, k. 214). Są to zapewne daty: pierwsza przywileju

było (AKrK 41, k. 38v).

nym w XVIII w. — por. przyp. ar.
go, który był instytuowany 12.I.1601 r. (Benedyktyni sprawowali nad tą parafią
rym jest wymienione (AKL 96, s. 589, 592).

Lp.	Parafia	Dekana- nat	Char. par.	Nazwa bractwa lub sodalicji	Chrono	
					Daty	
					wprowa- dzenia	aprobaty
80				Literackie NMP	—	1615
				Różańcowe NMP i Imienia Jezus Miłosierdzia ^{ar}	3—8.IX.1700	17.IV.1723
					1786	—
81	Wielgie	Sol.	par.	Szkaplerzne	—	5.X.1668
82	Wilkołaz	Chod.	par.	Trójcy św. ^{as}	—	—
83	Wilków	Kaz.	par.	Różańcowe	9.VII.1730	—
84	Wiostowice	Kaz.	par.	stanowe Rolników (agricolarum) Miłosierdzia	— 1737	— —
85	Wojciechów	Chod.	fil. z okr.	—	—	—
86	m. Wojcieszków	Łuk.	par.	Różańcowe ^{at}	30.III.1628	8.II.1636
87	Zakrzówek	Chod.	par.	Różańcowe	—	—
88	Zbuczyn	Łuk.	par.	św. Anny	—	—
				Różańcowe	1676	1677
				Aniołów Stróżów Miłosierdzia	1716 —	1718 —
89	Zemborzyce	Chod.	par.	Szkaplerzne	1743	—
90	Zemborzyn	Sol.	fil. z okr.	—	—	—
91	Żyrzyn	Kaz.	par.	—	—	—

^{ar} Należy go odróżnić od bractwa XVI-wiecznego — por. przyp. ap.

^{as} Rok 1739 jest pierwszą wzmianką o bractwie św. Trójcy, które zalecono i istniało; lecz w przyszłości miało być wprowadzone. Istnienie jego potwierdzone jest bractwo św. Izydora (AKrK 20, s. 571), ale bezskutecznie. Zapewne w jego miejsce dosyć długo.

^{at} W drugiej poł. XVII w. bractwo prawdopodobnie upadło, gdyż na początku

logia	
Lata wzmianek źródłowych	Dokumentacja
1650, 1675, 1678	AKL 97, k. 84; AKL 99, k. 47; AKrK 10, k. 58; AKL 100, k. 147v; AKL 183, s. 147; AKL 190, s. 146.
1721, 1748, 1781, 1800, 1803 1790	AKrK 20, s. 441; AKrK 43, s. 78; AKL 105, s. 999, 1009, 1020; AKL 183, s. 147, 154; AKL 190, s. 146; ApW, Album. AKL V, k. 28.
1678, 1721, 1739, 1748	AKL 100, k. 98, 100; AKrK 20, s. 715; AKL 101, k. 367v, 368v; AKL 102, k. 42; AKL 43, 120v.
1801, 1805	AKL 102, k. 29; AKL 103, k. 282v, 286—287; AKL 185, s. 506—507, 519, 527; AKL 189, k. 166v, 172v.
1738/39, 1748, 1801, 1805, 1830	AKL 101, k. 308v; AKrK 43, k. 105; AKL 105, s. 258—259, 271; AKL 189, k. 4v, 16v—19, 20v—21; AKL 205, k. 226, 229—229v.
1603	AKL 96, s. 642.
1790	AKL V, k. 57.
—	—
1679, 1715, 1721, 1748, 1781, 1791, 1793, 1802, 1807	AKL 100, k. 210—211v; AKrK 18, k. 4v—5v; AKrK 20, s. 300, 302, 304; AKrK 41, k. 40v, 42v; AKL 104, s. 328, 330; AKL 177, s. 6; AKL 179, k. 247v; AKL 132a, k. 67—67v; AKL 196a, k. 5.
1792, 1801, 1805	AKL I, k. 38; AKL 185, s. 563; AKL 189, k. 202v.
1614 1679, XVII/XVIII, 1721, 1749, 1781, 1791, 1793, 1802	AKpK 32, k. 444v. AKL 100, k. 206v; AKL 98, s. 73—74; AKrK 20, s. 261, 268; AKrK 41, k. 47v—48v; AKL 104, s. 275, 281—283; AKL 177, s. 7, 28; AKL 179, k. 132v, 133v, 166v—167v; AKL 132a, k. 213.
1721, 1749, 1781, 1793, 1802 1791	AKrK 20, s. 262, 268; AKrK 41, k. 48v—49; AKL 104, s. 281; AKL 179, k. 132v—133v; 166v, 167v; AKL 132a, k. 213, 227v. AKL 177, s. 7.
1748, 1800, 1802	AKL 103, k. 192—192v; AKL 182, s. 234, 269; AKL 188, k. 298—298v.
—	—
—	—

usiłowano wprowadzić. Jednak jeszcze w r. 1748 (AKL 103, k. 282v) bractwo nie dopiero w r. 1801. Wcześniej, na początku XVIII w. usiłowano też wprowadzić wprowadzono bractwo św. Trójcy, którego proces erekcyjny, jak widzimy, trwał XVIII w. (1705) było ono ponownie erygowane (AKL 179a; AKrK 20, s. 302).

Jak ilustruje tabela najliczniejszą grupę wśród owych 174 bractw stanowiły Różańcowe — 39³⁰ oraz traktowane łącznie XVI i XVIII-wieczne bractwa Miłosierdzia — 29. Na dalszych miejscach pozostawały konfraternie: św. Anny — 17³¹, Szkaplerzne — 10 i św. Trójcy — 10³². W sumie wymienionych 5 rodzajów bractw grupowało prawie 2/3 wszystkich konfraterni występujących na terenie archidiakonatu do końca XVIII w. Do znacznie mniej licznych należały następujące kategorie bractw: Literackie i Ubogich — po 7, stanowe Rolników — 6, Aniołów Stróżów — 5 oraz Bożego Ciała i Niepokalanego Poczęcia NMP — po 4. Pozostałe rodzaje mieściły się w przedziale od 1 do 3. Po trzy zostały zaprowadzone następujące konfraternie: św. Barbary, św. Jana Nepomucena, NMP³³ oraz Serca Jezusowego. Grupę posiadają-

wraz połączonych [2 poł. XVIII w.] = (ApSP, Księga); Archiwalia parafii w Wąwolnicy, Album Marianum bractwa Różańca świętego na służbę Królowej nieba i ziemi w kościele wąwolnickim zapisanego r. P. 1700 dnia 8 września zaczęte = (ApW, Album); Archiwum Seminarium Duchownego w Lublinie, VI, 6: Regestr dochodów braci i siostr Różańca św. [Wysokie Koło 1825—1861] = (ASL, VI, 6: Regestr); WAPL, Jezuici w Lublinie, 8: Album confraternitatis sub nomine Potentissimae Auxiliatricis Nostrae Dei Genitricis Mariae Lublini ad templum divorum Joannis Baptistae et J. Evangelistae, Societatis Jesu erectae a. D. 1722 die 20 decembris = (WAPL, Album); WAPL, Zespół Kolegiaty Lubelskiej = (WAPL, Zespół, nr 406); — O. Bernard od Matki Bożej [Smyrak]: *Św. Józef wzór nasz i opiekun*, Warszawa 1939 = (Smyrak: Św. Józef); *Bractwo Paska św. Tomasza z Akwinu czyli Milicja Anielska*, Kraków 1940 = (Bractwo Paska); Cz. Drażek: *Rozwój kultu Najświętszego Serca Jezusowego w Polsce 1705—1765, Studium historyczno-liturgiczne*, Lublin 1972, maszynopis = (Drażek: Rozwój); A. Gołdonowski: *Bractwo ś. Anioła Stróża*, Kraków 1641 = (Gołdonowski: Bractwo); H. Liricius: *Bractwo Chordy albo Paska zakonu ś. Franciszka w klasztorze bernardynów postanowione 1606*, za pozwoleniem [...] przedrukowane, Poznań 1606 = (Liricius: Bractwo); A. Kossowski: *Bractwo św. Krzyża w Lublinie*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, t. 15: 1933, s. 314—317 = (Kossowski: Bractwo); K. Kuźmak: *Bractwo Maryi Wspomożycielki na ziemiach polskich w XVIII stuleciu*, Lublin 1969, maszynopis = (Kuźmak: Bractwo); J. Mazurkiewicz: *Jurydyki lubelskie*, Wrocław 1956 = (Mazurkiewicz: Jurydyki); *Droga do wszelkiego dobra, introdukcja kongregacji Naysłodszeo Imienia Maryi [...] na wprowadzenie przez X. Alexandra Sobieszczańskiego [...] dnia 12 września pokazana*, r. P. 1739 z pozwolenia starszych [Lublin 1739] = (Sobieszczański: Droga); A. Wadowski — por. przypis 25 = (Wadowski: Kośc. dz.); A. Wadowski — por. przypis 26 = (Wadowski: Kośc. rękopis); J. Wiśniewski: *Dekanat iłżecki*, Radom 1909—1911 = (Wiśniewski: D. iłżecki); J. Wiśniewski: *Dekanat kozienicki*, Radom 1919 = (Wiśniewski: D. kozienicki); S. Załęski: *Jezuici w Polsce*, t. 4, cz. 1—4, Kraków 1904—1905 = (Załęski: Jezuici); *Zbroja anielskiej czystości [...] czyli konfraternia Paska Tomasza Ś. [...] od Stolicy Apostolskiej pozwolona*, Kraków 1759 = (Zbroja anielskiej).

³⁰ Bractwa Różańcowe istniejące przy kościele parafialnym w Regowie oraz przy klasztorze dominikanów obserwantów w Wysokim Kole — leżącym na terenie tejże parafii — traktujemy jako dwa bractwa, mimo że drugie mogło być kontynuacją pierwszego. W XVII w. według akt wizytacji istniało bractwo przy kościele parafialnym, natomiast w XVIII wymieniane jest przy kościele klasztornym, brak go zaś przy parafialnym. Prawdopodobnie z chwilą osiedlenia się dominikanów w Wysokim Kole w latach osiemdziesiątych XVII w. (por. AKL, 103, s. 796) bractwo parafialne zostało przejęte przez klasztor lub połączone z klasztornym.

³¹ Dla bractwa św. Anny w Lubartowie posiadamy wprawdzie pierwszą wzmiankę dopiero z początku XIX w., lecz z opisu wynika, że istniało ono na pewno już w 2 poł. w. XVIII (AKL, 184, s. 197).

³² Wliczone zostało też bractwo w Abramowicach wprowadzone na przełomie w. XVIII i XIX — por. przyp. b do tabeli 1 oraz przypis g, w którym wyjaśnione są początki bractwa św. Trójcy w Bochothnicy.

³³ Do bractw NMP bez bliższego określenia zaliczamy XIV-wiecznych braci NMP, istniejących przy kościele filialnym NMP i św. Barbary, oraz XVI-wieczne NMP w Krzczonowie i u lubelskich jezuitów (por. Flaga: *Bractwa religijne*, s. 154—

cą po dwa stanowiły bractwa: św. Józefa, Męki Pańskiej, Opatrzności Bożej i Pocieszenia NMP. Pojedynczo zaś reprezentowane były konfraternie: św. Antoniego z Padwy, Dobrej śmierci, Imienia Maryi, św. Iwona, Kapłańskie, św. Krzyża, św. Marii Magdaleny, św. Mikołaja, Miłośników Krzyża (*Amatorum Crucis*), Pana Jezusa Nazareńskiego, Paska św. Franciszka z Asyżu, Paska czystości św. Tomasza z Akwinu, św. Stanisława bpa, Wspomożenia NMP, św. Tekli oraz zorganizowana na wzór cechu *confraternitas Musicorum*.

Oddzielną kategorię organizacji brackich stanowiły sodaliczki studenckie. Spośród zarejestrowanych trzech, dwie: Zwiastowania NMP i Niepokalanego Poczęcia NMP istniały przy kościele i kolegium jezuitów w Lublinie, jedną NMP Łaskawej prowadzili łukowscy pijarzy.

Z powyższego przeglądu wynika, że na terenie archidiakonatu lubelskiego przeważającą większość stanowiły bractwa maryjne. Wliczając do nich konfraternie Różańcowe, Szkaplerzne, Literackie, które z reguły były poświęcone NMP, 2 konfraternie Pocieszenia NMP, 1 Imienia Maryi, 1 Wspomożenia NMP, 4 Niepokalanego Poczęcia oraz 3 bez bliższego określenia i 3 sodaliczki uzyskamy liczbę 70. Ilość ta pozostaje zapewne w ścisłym związku z dominującą rolą kultu NMP w religijności polskiej. Tymczasem liczba bractw poświęconych poszczególnym świętym — wliczając tutaj konfraternie Aniołów Stróżów wynosiła 38. Prawie równa tej ostatniej była liczba konfraterni Miłosierdzia i Ubogich — 36. Zarówno bractwa maryjne, jak też poświęcone poszczególnym świętym miały niemal wyłącznie charakter dewocyjny; natomiast konfraternie Miłosierdzia i Ubogich (z tej racji łączymy je) były typowo charytatywne. Powstałe bractwa można najogólniej ująć w trzy grupy. Pierwszą będą stanowiły poświęcone osobie Pana Jezusa i związanym z Nim tajemnicom. Należy tutaj zaliczyć: 4 Bożego Ciała, 3 Serca Jezusowego, 2 Męki Pańskiej oraz po jednym Miłośników Krzyża, św. Krzyża i P. Jezusa Nazareńskiego, w sumie 12. Drugą grupę będzie stanowiło 10 bractw trynitarnych, do których należy dołączyć 2 Opatrzności Bożej, w sumie również 12. W ostatniej grupie znajdzie się 6 bractw stanowych Rolników, 1 Muzyków oraz Kapłańskie i Dobrej śmierci, razem 9.

Innym zagadnieniem, istotnym dla naszych rozważań, jakie pragniemy rozpatrzyć dla 177 bractw i sodaliczki jest chronologia ich zaprowadzenia. Należy wyjaśnić, że w rozważaniach tych nie będziemy analizować dat poszczególnych konfraterni, lecz spróbujemy zaobserwować jak przedstawia się czas zaprowadzenia dla poszczególnych grup bractw. Czy istnieją w tym wypadku pewne prawidłowości i tendencje rozwojowe? Jeśli tak, to z czym się one wiążą?

W tym miejscu trzeba przede wszystkim powtórzyć zasygnalizowane już wiadomości z poprzednich rozważań dla okresu do pocz. XVII w. Otóż z ogólnej liczby 174 bractw przed wymienioną datą zostało zaprowadzonych 37. W grupie tej znajdują się wszystkie bractwa Ubogich (7) i stanów Rolników (6) oraz po 5 Literackich i Różańcowych, 4 Miłosierdzia, po 3 NMP i św. Anny, 2 Bożego Ciała oraz św. Stanisława bpa i Kapłańskie. Pięć spośród tych bractw istniało przy 4 kościołach klasztornych w Lublinie, pozostałe 32 skupiały 22 kościoły parafialne i filialne z okręgiem. Wśród 22 parafii posiadających bractwa było 17 parafii miejskich i 5 wiejskich³⁴. Z przytoczonych

159. To ostatnie w XVII w. utożsamiamy z bractwem Nawiedzenia NMP (por. Kuźmak, *fw.* s. 30—31).

³⁴ Flaga: *Bractwa religijne*, s. 141—168.

informacji wynika, że konfraterniami, które nie występowały w XVII i XVIII w., nie licząc bractwa Kapłańskiego i św. Stanisława, były Ubogich i stanowe Rolników. Brak śladów ich istnienia w późniejszym okresie oraz nie wprowadzanie nowych wydaje się wskazywać, że przynajmniej na naszym terenie, były one typowe dla okresu wcześniejszego.

Pozostałe 137 bractw i sodalicii³⁵, które otrzymaliśmy po odliczeniu wspomnianych 37 pochodzących sprzed r. 1604, posiada metrykę zaprowadzenia XVII lub XVIII-wieczną. Przy czym należy zauważyć, że dla jednych z nich znany jest dokładny czas zaprowadzenia dla innych wiadome są tylko pierwsze wzmianki. W naszym wypadku te ostatnie traktujemy na równi z dokładnymi datami. Pozwala nam to na przedstawienie, przynajmniej przybliżonego, obrazu procesu zaprowadzania bractw i odpowiedzenia na postawione pytania. W świetle znanych dat, znajdujących się w tabeli, proces ten, gdy będziemy go rozpatrywać półwieczami, kształtował się następująco. Najwięcej bractw zaprowadzono w 2 poł. wieku XVIII, przy czym półwiecze to zawdzięcza tak wysoką liczbę wspomnianym już 25 konfraterniom Miłosierdzia. Po ich odliczeniu okres ten będzie posiadał najniższy wskaźnik spośród wszystkich czterech półwieczy, tylko 22. Należy również zauważyć, że konfraternie Miłosierdzia nie tylko podnoszą liczbę bractw dla 2 poł. w. XVIII, ale zwiększają ponadto ogólną liczbę bractw o nie znanej metryce wprowadzenia. Właśnie bractwa Miłosierdzia należą do tych, dla których w większości znane są tylko pierwsze wzmianki. Dokładna jednak znajomość czasu wydania rozporządzenia przez prymasa M. J. Poniatowskiego nakazującego je zakładać sprawia, że ów brak dat nie stanowi ważniejszego problemu³⁶. Pozostałe trzy półwiecza posiadały zbliżone liczby; w każdym z nich zaprowadzono około 30 bractw.

Na podstawie zamieszczonej tabeli można zauważyć ponadto, że najliczniej były zaprowadzane w poszczególnych półwieczach konfraternie Różańcowe. Jedynie w okresie do pocz. XVII w. i w ostatnim półwieczu były mniej liczne od niektórych kategorii bractw. Do r. 1604 ustępowały, jak pamiętamy, konfraterniom Ubogich i stanowym Rolników, natomiast w 2 poł. w. XVIII przewyższyły je bractwa św. Trójcy; Różańcowych erygowano wówczas 5, św. Trójcy zaś 7. Liczba 5 konfraterni Różańcowych w 2 poł. XVIII w. jest wyrazem innego zjawiska, mianowicie stanowi ona połowę w stosunku do ilości bractw tej kategorii każdego z trzech półwieczy. Na podstawie wymienionych liczb widzimy, iż archidiakoniat lubelski był terenem szczególniejszego upowszechniania się bractw Różańcowych. Nie różnił się on pod tym względem od innych terenów Polski³⁷, czy też okręgów diecezji krakowskiej, do której należał³⁸.

³⁵ Z 3 zarejestrowanych sodalicii studenckich, data wprowadzenia znana jest tylko dla jednej — NMP Łaskawej w Łukowie u pijarów (por. dokumentację w tab. 1). Nie jest wykluczone, że jakaś z jezuickich, dla których brak dat, mogła istnieć już w XVI w., lecz my uważamy je za XVII-wieczne.

³⁶ Por. przyp. 19 i 28.

³⁷ J. Kitowicz: *Opis obyczajów*, wyd. 3, Wrocław 1970, s. 23; Kumor: *Kościelne stowarzyszenia*, s. 353; *Diecezja chełmińska, Zarys historyczno-statystyczny*, Pelplin 1928, s. 81; Flaga: *Informacje o bractwach*, s. 42—47.

³⁸ Zestaw bractw dokonany przez nas dla diecezji krakowskiej dla połowy XVIII w. w oparciu o akta wizytacyjne bpa A. S. Załuskiego z lat 1748—49 i wymienione Tabele parafii (por. przyp. 15 i 21) wskazuje na wielkie rozpowszechnienie bractw Różańcowych na terenie tejże diecezji.

Odmienne kształtowały się liczby dla poszczególnych półwieczy drugiej licznej grupy bractw — św. Anny. W naszym wypadku zasadniczym okresem ich rozwoju był wiek XVII. W pierwszym jego półwieczu zaprowadzono ich 7, w drugim 6. Przypomnijmy, że na przełomie XVI i XVII wieku istniały tylko 3, natomiast dla XVIII stulecia posiadamy informację tylko o jednej konfraterni pod tym wezwaniem, w Lubartowie³⁹. O zaniku popularności tego bractwa, przynajmniej na badanym przez nas terenie, zdaje się świadczyć łączenie go z innymi. Ze zjawiskiem tym spotykamy się przy konfraterni bernardyńskiej w Lublinie wprowadzonej przy końcu XVI w. W XVII w. występuje ona łącznie z bractwem Paska św. Franciszka z Asyżu, przy czym to ostatnie jest drugoplanowym⁴⁰; natomiast w XVIII w. z bractwem Niepokalanego Poczęcia NMP, które staje się pierwszoplanowym⁴¹.

Interesująco przedstawia się rozwój trzeciej licznej kategorii bractw — Szkaplerznych. Reprezentowane są one, jak pokazuje tabela, we wszystkich półwieczach (do r. 1604 nie występują) z tym, że okresem większego upowszechniania się są 2 poł. w. XVII i 1 poł. w. XVIII. Pierwsze bractwo o tej nazwie zaprowadzili u siebie, przy kościele pod tym samym wezwaniem, w r. 1635 sprowadzeni do Lublina na początku XVII w. karmelici boski⁴². Ostatnie otrzymała w r. 1743, nieposiadająca dotychczas żadnego bractwa, parafia Zemborzyce⁴³, jedna z leżących bliżej Lublina. Podkreślamy moment odległości, aby zwrócić uwagę, że nie we wszystkich wypadkach był on motywem decydującym w zakładaniu i propagowaniu bractw przez klasztory. Wydaje się, że lubelscy karmelici boski większą przejawiali gorliwość w propagowaniu właściwej im konfraterni, aniżeli dwa później ufundowane konwenty: w Lublinie i Woli Gułowskiej karmelitonów trzewickowych⁴⁴. W świetle dostępnych nam źródeł dla konwentu lubelskiego nie stwierdziliśmy żadnego bractwa. Klasztor w Woli Gułowskiej miał wprowadzić dwa: Szkaplerzne i św. Józefa, lecz oba zaprowadził około 60 lat po swoim osiedleniu się w tej miejscowości⁴⁵. Zastanawiający jest też fakt, że lubelscy karmelici boski

³⁹ Por. przyp. 31.

⁴⁰ AKL, 25, k. 949v; ApśP, Księga, k. nłb. Zjawisko to dostrzec można również w XVII-wiecznej literaturze odnoszącej się do bractwa Paska św. Franciszka (por. Liricius, jw. k. B4v).

⁴¹ ApśP, Księga (sam tytuł i k. nn.).

⁴² AKL, 23, k. 244v—251; K. Boniewski w swoim opisie historycznym diecezji lubelskiej z r. 1863 (AKL, 259, s. 48) podaje — bez powołania się na źródło, że bractwo to istniało w Lublinie już od r. 1610, a pierwszym jego promotorem był mieszkaniec Lublina, Stanisław Lichański. Łączy on prosto początki bractwa z początkami klasztoru (por. Wadowski: Kośc. dz. s. 370). Według Wadowskiego (Kośc. rękopis) bracia i siostry tego bractwa mieli w późniejszym czasie przywilej chowania się w odrębnym grobie. Kitowicz w cytowanym opisie obyczajów na s. 27 powiada, że „bractwo Szkaplerzne miało także do siebie wielką ciżbę różnej kondycji osób, lecz nie miało żadnego — różniącego się szczególnie od ordynaryjnego — kościelnego nabożeństwa, ani procesyjów, ani ucztów”.

⁴³ AKL, 103, s. 234, 269; AKL, 188, k. 298—298v. Według wspomnianych materiałów XIX-wiecznych (AKL, IX, vol. IIb: pod r. 1888) bractwo Szkaplerzne miało istnieć ponadto w 2 poł. XVIII w. w parafii Bełzyce. W aktach wizytacyjnych nie znajdujemy jednak potwierdzenia tej informacji.

⁴⁴ Według wizytacji z r. 1650 (AKL, 97, k. 31v) w Lublinie posiadali plac pod klasztor od r. 1643, zaś do Woli Gułowskiej zostali sprowadzeni po r. 1660 (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego*, t. 13, Warszawa 1893, s. 784 — dalej cyt. SG).

⁴⁵ AKL, 104, s. 336; por. ponadto dokumentację do nich w tabeli 1 oraz przyp. 44.

zaprowadzali bractwa na terenie dekanatu łukowskiego, w którego granicach znajdowała się wspomniana Wola Gułowska ⁴⁶.

Pomijając porządek chronologiczny omówimy w tym miejscu ostatnią grupę liczniejszych bractw — poświęconych tajemnicy Trójcy św. Pojawienie się ich w liczbie 3 w pierwszej poł. w. XVIII jest zapowiedzią większej liczby w okresie następnym, w którym jak wspominaliśmy już, zaprowadzono ich 7. O ile wiek XVII można uznać — stale mamy na uwadze badany teren — za stulecie konfraterni Różańcowych i św. Anny, to wiek XVIII stoi wybitnie pod znakiem bractw św. Trójcy i na drugim planie Różańcowych. Jako jedna z pierwszych otrzymała je (trzęcie z kolei, po bractwie Bożego Ciała i Aniołów Stróżów) w 1727 r. kolegiata lubelska ⁴⁷. Spotęgowany rozwój konfraterni trynitarnych w XVIII w., podkreślił — znanych na terenie diecezji krakowskiej już pod koniec XVI w. ⁴⁸ — jest wyraźnym przejawem odnowienia w Kościele kultu tajemnicy Trójcy św. i przypomnieniem wiernym jej dogmatu. Potwierdzenie tego faktu odnajdujemy nie tylko na odcinku naszych badań, lecz także przy rozpatrywaniu innych zagadnień, jak na przykład wezwań (patrociniów) kościołów. W zakresie naszych badań potwierdzają go przede wszystkim rozporządzenia zawarte w dekretach powizytacyjnych. Wcale często spotykamy, szczególnie na przełomie w. XVIII i XIX, zalecenia wizytatorów zachęcające do wprowadzania tego bractwa lub odmawiania kroniki poświęconej tej tajemnicy ⁴⁹. Jeśli chodzi o wezwania kościołów, za ilustrację w tym względzie może posłużyć zestawienie dokonane dla kościołów klasztornych na rok 1772. Na ogólną liczbę 1162 kościołów, dla których ustalono wezwania, 105 z nich posiadało jako pierwsze wezwanie św. Trójcy ⁵⁰.

Bractwem reprezentowanym prawie przez cały badany okres — nie występuje tylko w 2 poł. w. XVIII — było zaprowadzone na początku XVII w. na Jasnej Górze ⁵¹ i popierane przez prymasa J. Wężyka ⁵² bractwo poświęcone czci Aniołom Stróżom. Na terenie archidiaconatu lubelskiego zaprowadzono w XVII i XVIII w. 5 bractw tego typu: w 1 poł. XVII w. — 2, w 2 poł. — 1 i w 1 poł. w. XVIII — 2 ⁵³.

Podobnie występującym w trzech półwieczach, za wyjątkiem 1 poł. w. XVII, było bractwo Niepokalanego Poczęcia NMP. Początki jego, według niektórych autorów, związane są z próbą utworzenia przez króla Władysława IV orderu

⁴⁶ Założyli np. bractwo w Pruszyńcu (AKrK, 18, k. 33).

⁴⁷ AKL, XIV: Erectio prae-bendae SS. Trinitatis in ecclesia collegiata S. Michaelis Lublinensi anno 1727 fundata; Wadowski: Kośc. dz. s. 149—151.

⁴⁸ AKpK, 9, s. 615; AKpK, 59, k. 53; AKpK, 65, k. 302; H. E. Wyczawski: *Studia nad wewnętrznymi dziejami kościelnymi w Małopolsce na schyłku XVI w.*, „Prawo Kanoniczne”, r. 7: 1964, z. 3/4, s. 62.

⁴⁹ Por. przyp. 32 oraz przyp. b i g do tabeli 1, a także AKL, 188, k. 54v. Spotykamy również przykłady odmawiania koronki o św. Trójcy w kościołach parafialnych posiadających inne bractwa. Do takich należała np. parafia Mełgiew, która miała bractwo św. Jana Nepomucena (AKL, 104, s. 610).

⁵⁰ G. Karolewicz: *Wezwania kościołów klasztornych*, w: *Materiały do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce, t. 1: Zakony męskie w Polsce w 1772 roku*, Lublin 1972, s. 95, 100—101.

⁵¹ A. Goldonowski, jw.

⁵² *Synodus provincialis Gnesnensis provinciae sub Joanne Wężyk archiepiscopo Gnesnensi a. D. 1628 Petricoviae, 22 maji celebrata, Cracoviae 1629: De Confraternitate S. Angeli Custodis.*

⁵³ Por. wykaz bractw z czasem wprowadzenia i dokumentacją w tab. 1.

Niepokalanego Poczęcia NMP⁵⁴. Zdanie to nie zupełnie jest słuszne. Z bractwem tym spotykamy się już w r. 1631 w kościele św. Jakuba w Krakowie⁵⁵. Zostało ono podchwyczone przez bernardynów i gorliwie szerzone przez nich w 1 poł. XVII i w XVIII w. Na terenie archidiakonatu lubelskiego zarejestrowaliśmy cztery bractwa o tej nazwie. Pod koniec w. XVII otrzymały je dwie parafie: Rzeczników w r. 1682 (aprobowane w 1692)⁵⁶, który dotychczas nie posiadał żadnego i w r. 1693 — czyli w tym samym okresie — jako trzecie (obok Różańcowego i Aniołów Stróżów) Końskowola⁵⁷. W tej ostatniej parafii prawdopodobnie zajęło ono miejsce, będącego w upadku, bractwa Aniołów Stróżów. Świadczyć o tym zdaje się wiadomość z r. 1721 o zmianie nazwy kaplicy: z kaplicy Aniołów Stróżów na Niepokalanego Poczęcia NMP⁵⁸. W XVIII w. zaprowadziły u siebie konfraternie Niepokalanego Poczęcia NMP dwa klasztory lubelskie: jezuici w r. 1747⁵⁹ i bernardyni w r. 1751⁶⁰. Pierwsi posiadali ponadto o tym wezwaniu sodalicję studencką⁶¹.

Czas zaprowadzenia następnej grupy, bractw Bożego Ciała, potwierdza słuszność dotychczasowej opinii, że powstanie tych bractw było wyrazem reakcji na zakwestionowanie przez protestantów rzeczywistej obecności Chrystusa pod postacią chleba i wina⁶². Dwa, spośród czterech bractw tego typu: w Lublinie i Łęcznej zostały zaprowadzone pod koniec wieku XVI⁶³, trzecie w Chodlu erygowano w r. 1613⁶⁴. Jedynie czwarte, noszące odmienną nazwę: Najświętszego Sakramentu zostało zaprowadzone w 2 poł. w. XVIII. Otrzymała je w r. 1765 wiejska parafia Krasienin⁶⁵. Konfraternie te, jak zdają się sugerować przekazane na ich temat informacje — wyjątkowo i zastanawiająco skąpe — nie należały do bardziej żywotnych. W Łęcznej wprowadzie istniała przez cały XVII i XVIII w., lecz obok niej była również konfraternia Różańcowa, z którą przynajmniej w 2 poł. XVIII w. stanowiła jedną prebendę⁶⁶. Istnienie i funkcjonowanie dwóch pozostałych jest potwierdzone: chodelskiej do lat trzydziestych XVII w.⁶⁷; lubelskiej dla 1 poł. tego stulecia na pewno⁶⁸, dla 2 z pewnymi wątpliwościami^{68a}. Na uwagę zasługuje fakt, że powyższe wiadomości o nich przekazują prawie wyłącznie akta konsystorskie. Przy bractwie lubelskim fakt ten jest zrozumiały z racji niewystępowania kolegiaty we wszystkich przekrojach wizytacyjnych. Chodelskie natomiast

⁵⁴ K. Niesiecki: *Herbarz Polski*, t. 7, Lipsk 1841, s. 163; F. Bentkowski: *O bractwie Niepokalanego Poczęcia i Wniebowzięcia NMP przez Władysława IV założonem*, „Biblioteka Warszawa”, t. 4: 1841, s. 498; K. Kantak: *Bernardyni polscy*, s. 257.

⁵⁵ J. Olchawski: *Constitutie albo zbiór powinności Archiconfraterniey Niepokalanego Poczęcia [...] nowo roku 1630 wyprawiona, potem w rok do Krakowa wprowadzona 23 listopada i przy kościele ś. Jakuba na Kazimierzu uroczysto wystawiona iest*, Kraków 1632.

⁵⁶ AKL, 101, k. 342v; AKL, 102, k. 43; AKrK, 43, k. 114v.

⁵⁷ AKL, 185, s. 468.

⁵⁸ AKrK, 20, s. 337.

⁵⁹ AKL, 73, k. 25—25v; Kuźmak, jw. s. 129, 175.

⁶⁰ ApŚP, Księga (por. przyp. 41); *Wiadomości: Kośc. dz.* s. 557.

⁶¹ Kuźmak, jw. s. 175—176.

⁶² Litak: *Struktura i funkcje*, s. 464.

⁶³ Flaga: *Bractwa religijne*, s. 158—159. Por. także przypis ae do tab. 1.

⁶⁴ AKL, 18, k. 473.

⁶⁵ AKL, 184, s. 351—352.

⁶⁶ AKL, 104, s. 551; AKL, 177, s. 65.

⁶⁷ AKL, 22, k. 14v—15v.

⁶⁸ AKL, 21, k. 108, 210; AKL, 25, s. 672.

^{68a} AKL, 25, s. 672; AKL, 105, s. 171.

w wizytacjach pojawia się na początku w. XIX. Mówią one o jego zaprowadzeniu w pocz. XVII w. oraz o aktualnym istnieniu na przełomie w. XVIII i XIX ⁶⁹.

Czas zaprowadzenia pozostałych bractw — występujących po trzy, dwa lub pojedynczo — kształtował się w poszczególnych półwieczach bardzo różnie.

W 1 poł. w. XVII, oprócz omówionych już wyżej bractw, zaprowadzone zostały następujące: 2 Literackie, 2 Męki Pańskiej, św. Mikołaja, Paska św. Franciszka z Asyżu, 1 Poczeczenia NMP oraz Muzyków. Najwcześniej, bo wkrótce po ustanowieniu w 1578 r., erygowali u siebie bernardyni konfraternię Paska św. Franciszka. Podobnie, jak w XVI w. bractwo św. Anny, tak teraz wspomniane św. Franciszka klasztor lubelski zaprowadził jako jeden z pierwszych ⁷⁰.

Bractwa Męki Pańskiej, zawdzięczające swój początek kanonikowi katedry krakowskiej Marcinowi Szyszkowskiemu, późniejszemu biskupowi krakowskiemu, erygowały oba istniejące w tym czasie odłamy zakonu franciszkańskiego. Pierwsi założyli je bernardyni w r. 1618 ⁷¹, następnie franciszkanie konwentualni w r. 1620, w rok po swoim osiedleniu się w Lublinie ⁷². Niestety, poza faktem ich erekcji nic więcej o tych bractwach nie wiemy; w dostępnych nam źródłach brak śladów dalszego ich istnienia.

Dwa bractwa Literackie zaprowadzone: w r. 1615 w Wąwolnicy ⁷³ i w 1621 w Lublinie ⁷⁴ były ostatnimi z tej kategorii bractw, jakie pojawiły się na terenie archidiakonatu lubelskiego. Zaprowadzenie tego typu bractwa w Lublinie dopiero w dwudziestych latach XVII w. wydaje się nieco zaskakujące. Wiek ten na naszym terenie jest okresem, w którym bractwa Literackie erygowane przed r. 1603 były zastępowane przez inne lub zanikały zupełnie ⁷⁵. Z pięciu zaprowadzonych przed tą datą istniało nadal w XVII i XVIII w. tylko w Solcu ⁷⁶. Czas istnienia obu bractw XVII-wiecznych nie jest znany. Ostatnią wzmiankę źródłową dla konfraterni wąwolnickiej stanowi r. 1678 ⁷⁷. Fakt wprowadzenia w tej parafii w r. 1700 bractwa Różańcowego ⁷⁸, wydaje się sugerować, że poprzednie, jeśli istniało nadal, na pewno nie było w tym czasie żywotne. Jeżeli chodzi natomiast o lubelską, myli się Wadowski twier-

⁶⁹ AKL, 18, k. 473.

⁷⁰ Patrz przyp. ac do tabeli 1.

⁷¹ AKL, 21, k. 164—165; Wadowski: *Kośc. dz.* s. 551—552.

⁷² AKL, 21, k. 147—148; Kantak: *Franciszkanie polscy*, Kraków 1938, s. 294; Wadowski: *Kośc. rękopis*. Według Kantaka (jw. s. 127) franciszkanie w Lublinie osiedlili się w r. 1620, natomiast wg Załęskiego (jw. t. 4, cz. 1, s. 356) miało to nastąpić około r. 1619. Boniewski w cytowanym opisie na s. 45 (por. przyp. 42) twierdzi, że bractwo o tej nazwie posiadali także reformaci. Mieli je wprowadzić do nich w r. 1660 Mikołaj i Marianna Boganowscy oraz Helena Sapieżyna. Aprobaty kościelnej udzielił oficjał lubelski ks. Mikołaj Sługocki. I w tym wypadku, jak w innych (por. przyp. 42 i 91) Boniewski łączy czas erekcji bractwa z początkami bractwa, co budzi pewne zastrzeżenia, jeśli chodzi o prawdziwość tych informacji.

⁷³ AKL, 183, s. 147.

⁷⁴ AKL, 20, k. 273—276; Wadowski: *Kośc. dz.* s. 395—396.

⁷⁵ Por. Flaga: *Bractwa religijne*, s. 166—168. Bractwo Literackie na przykład w Nowym Sączu przy kolegiacie zostało złączone z bractwem Nauki chrześcijańskiej z powodu zaniedbania jeszcze przy końcu XVI w. (*Statuty bractwa literackiego Nauki chrześcijańskiej przy kolegiacie św. Małgorzaty w Nowym Sączu*, wyd. B. Kumor, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 2: 1961, s. 356).

⁷⁶ AKL, 100, k. 2v, 21; AKrK, 20, s. 769; AKrK, 43, k. 144.

⁷⁷ AKL, 100, k. 147v.

⁷⁸ ApW, Album; AKrK, 20, s. 441.

dząc, iż trwała ona do końca XVIII w.⁷⁹. Wizytacja z r. 1721 informuje wyraźnie, że przy kościele św. Ducha nie było w tym czasie żadnego bractwa (*confraternitas nulla*); odmawiano jedynie godzinki (*officium*) o Niepokalanym Poczęciu NMP, na które istniał specjalny fundusz zapisany jeszcze przez Stefana Czarnieckiego hetmana polnego koronnego⁸⁰.

Wprowadzone w r. 1619 przy kościele filialnym św. Mikołaja bractwo o tej samej nazwie⁸¹ jest przykładem nadmienionego zjawiska niepokrywania się funkcjonowania bractwa z czasem jego trwania. Już w 30 lat po jego zaprowadzeniu, w r. 1650, wprawdzie istnieje inwentarz bractwa, lecz o jego funkcjonowaniu brak informacji⁸². W latach 20-tych XVIII w. powiedziane jest wprost, że bractwo nie funkcjonuje (*confraternitas non promovetur*)⁸³. W poł. tego stulecia bractwo podupadło tak, że członkowie nie wykonywali nałożonych na nich obowiązków, łącznie z nakazem elekcji urzędników. W związku z tym wizytator wydał polecenie wznowienia bractwa. Nakaz wywarł pozytywny skutek, gdyż w latach osiemdziesiątych nastąpiło ożywienie nabożeństw brackich⁸⁴. Niestety, nie trwało ono długo, albowiem na przełomie w. XVIII i XIX bractwo ponownie upadło z powodu niedbalstwa proboszcza. Wprawdzie w r. 1800 następny wizytator jeszcze raz zalecił jego wznowienie, lecz prawdopodobnie nakaz nie został wprowadzony w życie⁸⁵.

Przy tym samym kościele i w tym samym półwieczu, w r. 1635, zaprowadzone zostało bractwo Muzyków. Inicjatorem jego był pierwszy proboszcz — przypomnijmy, że kościół otrzymał prawa parafii w r. 1669 — ks. Turbojski, który postarał się też o zatwierdzenie ułożonych dla niego przez siebie ustaw, w r. 1650 przez oficjała lubelskiego M. Sługockiego i w r. 1669 przez bpa krakowskiego A. Trzebieckiego⁸⁶. Według Wadowskiego bractwo istniało nadal w XVIII w., jednak napotykało na różne przeszkody⁸⁷.

Na 1 poł. w. XVII przypada erekcja nie znanego dotychczas bractwa Pocieszenia NMP, występującego niekiedy pod pełniejszą nazwą — powstałą z połączenia dwu bractw⁸⁸ — bractwo Paska rzemieennego św. Augustyna i św. Moniki oraz Pocieszenia NMP. Otrzymał je w r. 1628 kościół parafialny w Kamionce⁸⁹. Drugą konfraternię o tej nazwie zaprowadzili przy swoim klasztorze lubelscy augustianie. W świetle źródeł zakonnych czas jej erekcji przypada na rok 1659 i wiąże się z osobą przełożonego klasztoru, znanego autora Godzinek o Pocieszeniu NMP o. Honorata Górnego⁹⁰. Nieco dziwne

⁷⁹ Wadowski: *Kośc.* dz. s. 395—396.

⁸⁰ AKrK, 20, s. 492: „Gloriatur tamen haec ecclesia officio Immaculatae Conceptionis BMV ab [...] Stephano Czarniecki notario campestri Regni fundato, et per [...] Małachowski episcopum Cracoviensem approbato”.

⁸¹ AKL, 20, k. 341v—344v; Wadowski: *Kośc.* dz. s. 86—87.

⁸² AKL, 97, k. 31—31v.

⁸³ AKrK, 20, s. 509.

⁸⁴ AKL, 105, s. 153.

⁸⁵ AKL, 182, s. 7, 36; Wadowski: *Kośc.* dz. s. 86—87.

⁸⁶ Wadowski: *Kośc.* dz. s. 87—89; Oficjał Mikołaj Sługocki był sześć lat wcześniej upoważniony do aprobaty bractwa Aniołów Stróżów w Końskowoli — por. przyp. x do tabeli 1.

⁸⁷ Wadowski: *Kośc.* dz. s. 89.

⁸⁸ *Opisanie bractwa Pocieszenia Najśw. Panny Maryey złączonego z bractwem Pasa Rzemienego [...] przez [...] Corniciusa [...] na polski przetłumaczone*, Warszawa 1634, s. 10.

⁸⁹ AKrK, 20, s. 35; AKL, 103, k. 29.

⁹⁰ AKL, XIX: *Liber conventus Lublinensis Fratrum Ordinis Eremitarum S. Augustini in quo erectio, introductio, fundatio, possessiones, privilegia [...] con-*

wydaje się, że augustianie lubelscy dopiero w 35 lat po swoim osiedleniu się w Lublinie zaprowadzili szerzone przez siebie bractwo⁹¹. Tymbardziej jeśli przyjmie się, że bractwo w Kamionce z lat trzydziestych mogło zawdzięczać im swoją erekcję. Być może, że była to powtórna erekcja dokonana po upadku bractwa w okresie wojen kozackich i „potopu”. Mamy bowiem wyraźne ślady nowych erekcji w XVII w. bractw wcześniej zaprowadzonych i aprobowanych⁹².

Przystępując z kolei do przedstawienia bractw zaprowadzonych w 2 poł. XVII w. należy zauważyć, że prawie wszystkie z nich są nowe. Są to bowiem przede wszystkim bractwa klasztorne, stąd też nie są liczne i skupiają się wyłącznie w Lublinie. Bernardyni zaprowadzili w tym półwieczu, w latach siedemdziesiątych, kontrafernię poświęconą drugiemu wielkiemu świętemu swojego zakonu, św. Antoniemu z Padwy⁹³. Dominikanie otrzymali w tym okresie dwa bractwa: Paska czystości św. Tomasza, zwane inaczej Milicją Anielską⁹⁴, oraz związane z posiadaniem przez nich drzewa Krzyża św. — bractwo poświęcone tej relikwii⁹⁵. Karmelici bosci w latach sześćdziesiątych zaprowadzili świeżo uprzywilejowaną przez Stolicę Apostolską, konfraternię św. Józefa⁹⁶. Ta ostatnia była drugą poza Szkaplerzną szerzoną przez oba

tinentur (1646—1831); *Arka pociechy albo godzinki o Pocieszeniu NMP wszystkim wiernym, osobiście w bractwie Paska Rzemienego, zakonu braci eremitów Augustyna S. pod tytułem Pocieszenia NMP będącym*, Z pozwoleniem starszych przez W.O. Honorata Górnego, doktora Pisma Ś. tegoż zakonu do druku podana, Kraków 1695.

⁹¹ Według G. Utha (*Szkic historyczno-biograficzny zakonu augustiańskiego w Polsce*, Kraków 1930, s. 119, 126) klasztor dla augustianów w Lublinie był fundowany w r. 1624. Wspomniany Boniewski (*Opis*, s. 48 — por. przyp. 42 i 72) łączy czas wprowadzenia bractwa z datą przybycia zakonu. Pisze on: „z Krasnegostawu w r. 1624 wraz ze zgromadzeniem to bractwo wprowadzone do Lublina za dzielną pomocą Macieja Wardziaka i Barbary z Kuflów małżonków, przedmieszczan lubelskich”. Przypnijmy, że pierwsze bractwo Pocieszenia NMP zaprowadzone zostało w Polsce w 1622 r. w Warszawie, przy kościele św. Marcina (*Opisanie*, s. 29—31).

⁹² Najlepszy przykład tego zjawiska stanowi parafia Łączna ze swoimi bractwami Bożego Ciała i Różańcowym, zaprowadzonymi w 2 poł. w. XVI (por. przyp. 63), które według wizytacji z r. 1721 (AKrK, 20, s. 174—175) otrzymały, naszym zdaniem, ponowną aprobatę — pierwsze w r. 1639, drugie w r. 1659. Podobnie w parafii Wojcieszków bractwo Różańcowe, zaprowadzone w latach 1628—1636 (AKrK, 18, k. 4v—5), zostało odnowione i ponownie erygowane na początku w. XVII (AKL, 179a; AKrK, 20, s. 302).

⁹³ Wadowski: *Kośc.* dz. s. 557.

⁹⁴ Patrz przyp. ad do tabeli I.

⁹⁵ Wadowski: *Kośc.* dz. s. 271—274; Kossowski: *Bractwo*, s. 314—317.

⁹⁶ Bractwo św. Józefa było młodym, powstało w XVII w. jako przejaw wzmagającego się kultu św. Józefa w całym Kościele (por. J. Broniec: *Bractwo św. Józefa we Lwowie*, Lublin 1966, maszynopis, s. 23—24). Do jego rozpowszechnienia przyczynił się szczególnie ces. Ferdynand III, który zarządził, aby było zakładane we wszystkich krajach i prowincjach jemu podległych (*Ascesis spiritualis pro confraternitate S. Joseph [...] a confratribus dictae confraternitatis in ecclesia Varsaviensi Carmelitarum Discalceatorum congregatis dedicata a. D. 1669, Varsaviae* [1669], s. 17). Po przeniknięciu w latach 60-tych do Polski, jako pierwsi zaprowadzili je w r. 1660 karmelici lwowscy (Broniec, jw. s. 25). Według Smyraka (*Św. Józef*, s. 162) karmelici lubelscy posiadali je do r. 1666. Zapewne pragnęli oni upowszechnić kult św. Józefa, uważanego za patrona umierających, na terenie, który przeżył ciężkie lata wojen kozackich i „potopu”. W pamięci mieszkańców Lublina były świeże jeszcze lata przemarszów obcych wojsk niosących zniszczenie i śmierć (por. A. Kossowski: *Lublin w latach „potopu”*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 6: 1958, z. 5, s. 234—251).

odłamy karmelitów. Drugie bractwo św. Józefa, występujące na naszym terenie, erygowali w 1721 r. karmelici trzewiczkowi w Woli Gułowskiej⁹⁷. Fakt łączenia tego bractwa z konfraternią Szkaplerzną⁹⁸ zdaje się sugerować, że na obszarze archidiakonatu lubelskiego nie było ono bardziej znane⁹⁹. Jak widzimy nie posiadał go w przeciwieństwie do szkaplerznych, żaden kościół parafialny. W ostatnim dziesięcioleciu tego wieku jezuita zaprowadzili u siebie bractwo o nastawieniu eschatologicznym — Dobrej śmierci¹⁰⁰.

Analizując bractwa 2 poł. wieku XVII należy na zakończenie zauważyć, że na 19 parafii, które w tym czasie otrzymały bractwa, 12 nie posiadało dotychczas żadnego, dwie zaś: Końskowola i Sienno¹⁰¹ otrzymały po dwa.

Wybitnie XVIII-wiecznymi bractwami, podobnie jak św. Trójcy, związanymi z rozwojem kultu, były konfraternie św. Jana Nepomucena i Serca Jezusowego. Powstanie pierwszego wiąże się z wyniesieniem na ołtarze w latach dwudziestych tego wieku, żyjącego w XIV, kapłana diecezji praskiej o tym imieniu¹⁰². Początki drugiego pozostają w ścisłej łączności z żeńskim zakonem sióstr wizytek i objawieniami w Paray-le-Monial w Francji w latach 1673—1675¹⁰³. Na terenie archidiakonatu lubelskiego zarejestrowaliśmy po trzy bractwa dla obu kategorii. Pierwsze zostały wprowadzone wyłącznie w kościołach parafialnych: w Kurowie, Lubartowie i Mełgwi¹⁰⁴. Bractwo Serca Jezusowego — wyłącznie klasztorne — jako pierwsi wprowadzili w 1707 r. łukowscy pijarzy¹⁰⁵, w 16 lat później wizytki¹⁰⁶ oraz w r. 1732 jezuita¹⁰⁷. Wizytki były poza brygidkami (przypomnijmy — posiadającymi na przełomie w. XVI i XVII bractwo Ubogich) drugim klasztorem żeńskim na terenie archidiakonatu mającym bractwo.

Jezuici otrzymali ponadto w tym czasie dwie dalsze konfraternie: w r. 1722 Wspomożenia Maryi¹⁰⁸ oraz w latach 1728—1730 Opatrzności Bożej¹⁰⁹. Drugie bractwo Opatrzności otrzymali w 1755 r. łukowscy pijarzy¹¹⁰. Nie było rzeczą przypadku, że bractwa o tej nazwie kultywowali jezuita i pijarzy; wiązało się to z apologią tej prawdy wiary prowadzoną przez oba zakony przed deistami¹¹¹.

W 1 poł. XVIII w., obok wymienionych, zaprowadzone zostały jeszcze trzy inne bractwa. W r. 1743 bernardyni lubelscy erygowali — znane w Polsce już wcześniej — dla lubelskiej palestry bractwo pod wezwaniem św. Iwo-

⁹⁷ AKL, 104, s. 336.

⁹⁸ AKL, 71, k. 106v; Wadowski: *Kośc. rękopis*; J. Kalinowski: *Klasztory karmelitów bosych na Litwie i Rusi, ich początek, rozwój i tułactwo w czasie rozruchów wojennych w XVII w.*, t. 1—4, Kraków 1900—1903, s. 227.

⁹⁹ Na przykład w diecezji chełmińskiej zaprowadzono do końca XVIII w. 10 konfraterni poświęconych temu świętemu (*Diecezja chełmińska*, s. 83).

¹⁰⁰ Załęski, jw. t. 4, cz. 1, s. 366; Kuźmak, jw. s. 176.

¹⁰¹ Por. wykaz bractw w tab. 1.

¹⁰² W. Schenk: *Kult świętych w Polsce, Zarys historyczny*, „Roczniki Teol.-Kanon.”, t. 13: 1966, z. 4, s. 96.

¹⁰³ Drażek, jw. s. 88 i nn.

¹⁰⁴ Por. zestaw i dokumentację w tab. 1.

¹⁰⁵ AKL, 104, s. 246; Drażek, jw. s. 99.

¹⁰⁶ Wadowski: *Kośc. dz.* s. 444, 448; Drażek, jw. s. 99.

¹⁰⁷ Wadowski: *Kośc. rękopis*; Drażek, jw. s. 99; Załęski, jw. t. 4, cz. 1, s. 366.

¹⁰⁸ WAPL, Album, k. 3, 94v; Kuźmak, jw. s. 97, 103, 181.

¹⁰⁹ Wadowski: *Kośc. rękopis*; Załęski, jw. t. 4, cz. 1, s. 366.

¹¹⁰ AKL, 104, s. 246; AKL, 132a, k. 173; AKL, 179, k. 59v.

¹¹¹ J. Śrutwa: *Idee religijno-moralne w modelu wydawczym Collegium Nobilium 1740—1773, Studium historyczno-teologiczne*, Lublin 1973, maszynopis, s. 107—131.

na¹¹². W r. 1739 wprowadzone zostało do kościoła szpitalnego św. Ducha, nie posiadającego wówczas żadnego, zawdzięczające swój początek zakonowi trynitarzy, bractwo Imienia Maryi¹¹³. Zarówno bractwo Literackie, istniejące przy tym kościele w XVII w., jak i obecne istnienie swoje zawdzięczały, najprawdopodobniej, cudownemu obrazowi Matki Bożej znajdującemu się w tej świątyni i wytworzonemu wokoło niego kultowi¹¹⁴. Jest to trzeci z kolei kościół, w którym powstanie bractwa było związane z jakimś przedmiotem kultu. Pierwszym był kościół w Piotrowinie z bractwem św. Stanisława bpa, drugim dominikański z konfraternią św. Krzyża. Spośród czterech bractw (św. Stanisława, Literackie, Imienia Maryi i św. Krzyża), istniejących przy tych świątyniach, najbardziej nieprzerwanie funkcjonowało św. Krzyża. Czym to należy tłumaczyć, nie wiadomo. Może tym, że bractwo to istniało przy kościele klasztornym, w którym kult świętej relikwii był stale podtrzymywany przez zakonników, natomiast część NMP mogła rozwijać się niezależnie od bractwa. Na to zdaje się wskazywać właśnie erygowanie dwu bractw maryjnych dostosowanych do ogólnych tendencji rozwoju kultu Matki Bożej w Kościele.

Ostatnią grupę bractw zaprowadzonych w omawianym półwieczu stanowiły, zbliżone w swoim nastawieniu do jezuickiego bractwa Dobrej śmierci, konfraternie św. Barbary. W XVIII w. otrzymały je dwie parafie: Krepa i Łuszczów¹¹⁵; trzecią w Czemiernikach erygowano jeszcze w 2 poł. wieku XVII¹¹⁶. W tej ostatniej parafii jako trzecie (po Różańcowym i wymienionym św. Barbary) erygowano dokładnie w 1750 r., nawiązujące, przynajmniej w swej nazwie do konfraterni św. Krzyża, rzadko spotykane bractwo Miłośników Krzyża (Amatorum Crucis)¹¹⁷. Na uwagę przy nim zasługuje fakt, że mimo istnienia konfraterni Różańcowej, członkowie jego śpiewali w niedziele i święta różaniec o Matce Bożej i Imieniu Jezus¹¹⁸. Ze swej

¹¹² Wadowski: *Kość. dz. s. 553—557*. Pełna nazwa bractwa brzmiała: *Confraternitas Regii Tribunalis Regni Poloniae sub invocatione s. Iwonis confessoris*. Bractwo św. Iwona zostało założone w r. 1738 za aprobatą papieża Benedykta XIII (por. *Palestra różnego nabożeństwa do S. Iwona [...] albo konfraternia pod imieniem tegoż świętego założona od Najwyższego Chrystusowego Namiestnika Benedykta XIII ubogacona [...] r. P. 1738*. Warszawa).

¹¹³ AKL, 103, k. 349v, 356; AKL, 105, s. 172, 177; AKL, 188, k. 22v—23; So-bieszkański: *Droga*, k. D2.

¹¹⁴ Treść kazania wygłoszonego na wprowadzenie bractwa Imienia Maryi (por. przyp. 113) wskazuje jak najbardziej na jego związek z cudownym obrazem. Powołuje się w nim kaznodzieja na cuda dokonane za pośrednictwem Matki Bożej czczonej w tej świątyni oraz wyjaśnia, że czym były: dla kolegiaty jej patron św. Michał Archanioł, dla kościoła jezuitów św. Stanisław Kostka, dla świątyni dominikańskiej drzewo Krzyża świętego, tym dla kościoła św. Ducha jest obraz Matki Bożej. Podobną sytuację spotykamy w parafii Wąwolnica. Tam też był cudowny obraz Matki Bożej i było wprowadzone najpierw bractwo Literackie, a następnie Różańcowe (F. Stopniak: *Materiały do kultu Matki Boskiej Kębelskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 24: 1972, s. 308—318).

¹¹⁵ ApK, Liber; AKL, 104, s. 548; AKL, 184, s. 545—546.

¹¹⁶ AKrK, 20, s. 56—57, 69; AKL, 103, k. 71. Istniały ponadto pod tym wezwaniem dwa cechy flisackie (flisów), zwane wodnymi, w Kazimierzu — ten miał drugie wezwanie św. Kajetana (AKrK, 43, k. 91v) i we Włostowicach, wprowadzony w 1653 r. (K. Dębiński: *Kościół we Włostowicach i kaplica w Nowo-Aleksandryi*, Warszawa 1904, s. 8).

¹¹⁷ AKL, 184, s. 126.

¹¹⁸ Jw.

strony jesteśmy skłonni tłumaczyć to tym, że członkowie jego — zjawisko często spotykane — byli równocześnie członkami Różańcowego lub odwrotnie.

Najmniej nowych bractw, nie występujących dotychczas, bo tylko trzy, wprowadzono w 2 poł. wieku XVIII. W r. 1770 wprowadzono do parafii Serniki bractwo św. Marii Magdaleny¹¹⁹. Opierając się na zdaniu P. Gawlikowskiego, proboszcza i założyciela bractwa o tym imieniu w parafii Zalasowa dek. Nowa Góra, zawartym w napisanej dla niego ksiąteczce, trzeba przyjąć, że należały one do bardzo rzadko spotykanych, a ich wprowadzenie pozostawało w zależności od kultu, jakim cieszyła się ta święta w wymienionych dwu parafiach¹²⁰. W obu parafiach kościoły również nosiły wezwanie św. pokutnicy¹²¹. Analogiczny przykład związku bractwa z wezwaniem kościoła mieliśmy w Lublinie, w wypadku kościoła i bractwa św. Miłkołaja.

W r. 1771 trynitarze lubelscy zaprowadzili u siebie, związane z kultem Imienia i Osoby Jezusa, propagowane przez nich bractwo Pana Jezusa Nazareńskiego¹²². Zachowany z r. 1799 opis sprzętów tego bractwa pokazuje, że nie należało ono do zbyt bogato wyposażonego w aparat liturgiczny. Widocznym przedmiotem kultu była statua Pana Jezusa Nazareńskiego¹²³.

Jeśli przyjmie się datę podaną przez Wadowskiego, której nie mieliśmy możliwości sprawdzenia, wówczas najpóźniej wprowadzonym na terenie archidiakonatu lubelskiego w badanym okresie będzie przy klasztorze bernardynskim w Lublinie bractwo św. Tekli¹²⁴.

Dla pełnego zobrazowania procesu rozwoju bractw należy wymienić jeszcze dwa bractwa Różańcowe erygowane w pierwszej tercji XIX w. W r. 1808 otrzymała je parafia Piotrawin¹²⁵, która jak pamiętamy miała w XVI w., szybko zanikłe, bractwo św. Stanisława bpa, drugie zaś w r. 1814 nie posiadająca dotychczas żadnego, parafia Klementowice¹²⁶.

Na zakończenie rozważań na temat metryki bractw XVII i XVIII-wiecznych należy dopowiedzieć, że ten bujny rozwój bractw, mimo zachęcających zaleceń wizytatorów z pocz. XIX w. nie był kontynuowany. Wspomniane dwa bractwa z pocz. XIX w. są raczej zakończeniem procesu rozwojowego z XVII i XVIII w., przedłużonego na pierwsze lata następnego stulecia. Są nimi — oba w Lublinie: konfraternia Serca Maryi erygowana w r. 1856,

¹¹⁹ Jw. s. 260, 267.

¹²⁰ *Pustynia szczęśliwej pokuty, bractwo św. Maryi Magdaleny w kościele zalaskim diecezji krakowskiej staraniem i kosztem X. Piotra Pawła Gawlikowskiego, tegoż kościoła plebana, ufundowane w roku 1715, solennie introdukowane y do druku podane*, Kraków 1715, s. 2.

¹²¹ Jw. k. 2bis; AKL, 184, s. 255.

¹²² AKL, XVII: Akta dotyczące kościoła trynitarzy, 1728—1818. Gdy w r. 1781 objęli trynitarze kościół i klasztor po jezuitach, przenieśli też tam wymienione bractwo. Jeszcze przed erygowaniem bractwa Pana Jezusa Nazareńskiego, w r. 1747 otrzymali zapis 1000 zł na fundację bractwa św. Trójcy; lecz erekcja tego bractwa nie doszła do skutku i zapis został przeznaczony na omawiane bractwo P. J. Nazareńskiego (Wadowski: Kośc. rękopis).

¹²³ Jw.

¹²⁴ Wadowski: (Kośc. dz. s. 557) wymieniwszy dwa bractwa — Paska św. Franciszka z Asyżu i św. Tekli, podaje jedną datę, rok 1794. Ponieważ wiemy, że bractwo św. Franciszka istniało wcześniej, dlatego datę tę odnosimy do konfraternii św. Tekli.

¹²⁵ AKL, 205, k. 242v—243.

¹²⁶ Jw. k. 212.

zmieniająca trzykrotnie swoją przynależność do kościoła¹²⁷, oraz Nieustającej Adoracji Najśw. Sakramentu założona u wizytek na rok przed zniesieniem bractwa Serca Jezusowego, w r. 1874¹²⁸.

Inne zagadnienie, którym tutaj szerzej nie będziemy się zajmować, stanowił proces odwrotny — likwidacji bractw przez władze rządowe¹²⁹. Jeszcze przy końcu w. XVIII, w niedługim czasie po zniesieniu zakonu jezuitów, zostały też zlikwidowane przez władze kościelne istniejące u nich bractwa. Wprawdzie brewe kasacyjne zakonu znosiło równocześnie wszystkie jego instytucje, jednak w rzeczywistości bractwa trwały nadal, skoro sufragan lubelski i oficjał generalny Jan Kanty Lenczowski, dekretem z dnia 14 maja 1778 r., rozwiązał następujące bractwa: Dobrej śmierci, Opatrzności Bożej i Serca Jezusowego¹³⁰. Dekret pozwalał pozostawić na okres 10 lat jedynie sodalicję pod wezw. Niepokalanego Poczęcia NMP¹³¹. W dekreście nie zostały wymienione konfraternie Wspomożenia Maryi i Nawiedzenia NMP. Być może, iż wszystkie konfraternie maryjne potraktowano łącznie określając je mianem sodalicji, lecz nie ma na to dowodów.

Podobny los spotkał w XIX w., tym razem ze strony władz rządowych, bractwo św. Anny u bernardynów i Pocieszenia NMP u augustianów. W r. 1864, wraz ze zniesieniem obu klasztorów zostały też zlikwidowane prawnie oba bractwa¹³². Prawna likwidacja bractw nie oznaczała jednak faktycznego ich ustania. Członkowie bractw nadal śpiewali w niedziele i święta uroczyste godzinki i mieli staranie o utrzymanie światła w kościele¹³³.

Następnym zagadnieniem, jakie chcemy rozpatrzyć w prezentowanym artykule, jest przynależność bractw do poszczególnych typów kościołów. Pod uwagę weźmiemy trzy kategorie kościołów: parafialne (tutaj wliczamy filialne z okręgiem, które jak wspominaliśmy traktujemy na równi z parafialnymi), klasztorne i szpitalne. Zagadnienie to przedstawimy dla wszystkich zarejestrowanych bractw wyszczególnionych w tabeli 1.

Jak wynika z przeprowadzonych podliczeń, gros bractw zaprowadzonych na terenie archidiaconatu lubelskiego do końca XVIII w. skupiały kościoły parafialne. Na 174 bractwa, nie licząc występujących w XIV w. przy kościele filialnym św. Barbary i NMP w Lublinie „braci NMP”, przy kościołach parafialnych istniało 137 czyli ponad 75%. Spośród 35 rodzajów bractw, występujących na terenie archidiaconatu, w skład bractw parafialnych wchodziły 22 rodzaje. Nie będziemy ich tutaj powtarzać, podkreślimy tylko dwa momenty. Pierwszy, że niektóre z tych bractw były zakładane również przy kościołach klasztornych; były nimi zwłaszcza bractwa szerzone przez zakony. Po drugie zauważamy, iż najliczniej występujące bractwa były również najczęściej reprezentowane wśród bractw parafialnych. Pozostałe występowały przeważnie jednorazowo. Fakt pojawiania się niektórych bractw tylko jeden raz wydaje się nam interesującym zjawiskiem, które może posłużyć do wyjaśnienia genezy zaprowadzenia ich w konkretnych parafiach. W naszym wy-

¹²⁷ F. Sysa: *Bractwo Niepokalanego Serca Panny Maryi w Lublinie 1856—1948*, Lublin 1968, maszynopis, s. 47.

¹²⁸ Wadowski: *Kośc. dz. s. 441—442*.

¹²⁹ S. Kutrzeba: *Historia ustroju Polski w zarysie*, t. 3, Lwów 1917, s. 201.

¹³⁰ AKL, 73, k. 25—25v.

¹³¹ Jw.

¹³² AKL, IX 1—3: vol. I (r. 1865); Wadowski: *Kośc. dz. s. 553*.

¹³³ Jw.

padku pytania o powody erylowania możemy postawić pod adresem np. bractw Miłośników Krzyża w Czemiernikach, Pocieszenia NMP w Kamionce czy św. Marii Magdaleny w Sernikach. Przy pewnych z nich już teraz byliśmy w stanie dać odpowiedź. Widzieliśmy, że w przypadku bractw św. Mikołaja i św. M. Magdaleny zaprowadzenie ich należy łączyć z kultem tych świętych — na co zdają się wskazywać wezwania kościołów — w tych parafiach. Dostrzegliśmy też, że cztery inne bractwa: św. Stanisława bpa, św. Krzyża, Imienia Maryi i poprzedzające je w kościele św. Ducha w Lublinie również posiadały właściwe sobie powody, dla których zostały zaprowadzone w tych kościołach.

Znając liczbę bractw parafialnych należy z kolei zastanowić się, w jakim stosunku pozostawała ona do liczby posiadających je kościołów. Otóż okazuje się, że owe 137 bractw parafialnych przypadało na 74 kościoły. Oznacza to równocześnie, że w badanym przez nas okresie 17 kościołów parafialnych nie posiadało bractw w ogóle. (Pamiętamy, że 37 bractw zarejestrowanych do pocz. w. XVII przypadało na 22 kościoły). W tym miejscu musimy jednak uczynić małe zastrzeżenie, że podane proporcje nie są w pełni poprawne ze względu na XVIII-wieczne bractwa Miłosierdzia, o których kompletności nie jesteśmy przekonani. Dlatego będą bliższe prawdy proporcje, gdy nie będziemy ich uwzględniać. W efekcie takiego zabiegu z jednej strony zmniejszy się ogólna liczba bractw, z drugiej zaś wzrośnie liczba kościołów nie posiadających bractw w ogóle. Uzyskane w ten sposób liczby będą się przedstawiały następująco: 113 bractw będzie przypadało na 69 kościołów. Tylko przy 5 kościołach parafialnych istniały bractwa Miłosierdzia samodzielnie, pozostałe były erylowane przy kościołach, które miały równocześnie inne bractwa.

Znajomość liczby kościołów parafialnych posiadających bractwa oraz bractw pozwalają nam zorientować się, że stosunek tych ostatnich kształtował się różnie dla poszczególnych parafii. Wyrażał się on liczbami 1 do 4, jeśli uwzględnimy bractwa Miłosierdzia, lub 1 do 3, gdy je pominiemy. Tak więc 4 bractwa stanowiły najwyższą liczbę, jaką spotykamy przy kościołach parafialnych na terenie badanego przez nas archidiakonatu. (Zobaczmy niżej, iż liczby te inaczej przedstawiały się dla kościołów klasztornych). Kościołów, które posiadały na przestrzeni swoich dziejów do końca XVIII w. — oczywiście w różnym czasie — po 4 bractwa było 9, w tym tylko 1 w parafii wiejskiej Zbuczyn w dek. łukowskim. Kościołów z trzema bractwami — wszystkie istniały w miastach — było 7. Parafii z kościołami o dwu bractwach było 22, w tym miejskich 12, wiejskich 10. Najwięcej było parafii ze świątyniami posiadającymi po jednym bractwie, mianowicie 8 miejskich i 28 wiejskich, razem 36. W sumie parafii miejskich posiadających bractwa było 35, natomiast wiejskich 39. Widzimy więc, że liczby obu kategorii parafii posiadających bractwa były zbliżone do siebie. Większe dysproporcje zachodziły w obrębie liczby bractw przez nie posiadanych: miejskie liczyły ich 85, wiejskie 52. Do bractw bardziej preferowanych w parafiach wiejskich należały: przede wszystkim Różańcowe, następnie Szkaplerzne, św. Trójcy oraz św. Barbary. Większość jednak bractw Różańcowych zaprowadzona została w parafiach miejskich, w tym wszystkie erylowane przed pocz. w. XVII (przed r. 1603). Mało, bo tylko 3 na 17 wszystkich, otrzymały parafie wiejskie konfraterni św. Anny. Również wśród parafii nie posiadających bractw w ogóle przeważały wiejskie; na 17 wszystkich miejskich było tylko 4. Daje

się też zauważyć, że większość z nich były to filie z okręgami, których kościoły macierzyste z reguły posiadały bractwa.

Na zakończenie rozważań nad bractwami parafialnymi należy uświadomić sobie, jak kształtowały się przeciętne w stosunku do parafii. Otóż jeżeli weźmiemy pod uwagę wszystkie kościoły parafialne z 2 poł. w. XVIII w liczbie 91, wówczas teoretycznie 3 bractwa będą przypadały na 2 parafie; jeżeli natomiast znaną liczbę 137 bractw parafialnych odniesiemy tylko do kościołów posiadających je, wtedy 2 bractwa będą przypadały na 1 okręg parafialny. Inną przeciętną otrzymalibyśmy jeszcze, gdybyśmy z naszych zestawień wyeliminowali bractwa Miłosierdzia. Należy jednak mocno podkreślić, że tak jedne, jak i drugie przeciętne nie oddają rzeczywistego zagęszczenia bractw w obrębie poszczególnych parafii. Stan „nasycenia” parafii bractwami był bowiem w dużej mierze uzależniony od bractw klasztornych. Parafie, na terenie których znajdowały się klasztory, rzecz zrozumiała, posiadały na ogół więcej bractw, aniżeli parafie nie posiadające ich. Pomijamy w tym wypadku zagadnienie oddziaływania poszczególnych bractw, zwłaszcza klasztornych, które na pewno przekraczało granice parafii. Zagadnienie to stanowi inny problem, bardzo ważny, który, jak zaznaczyliśmy już, winien być opracowywany w następnym etapie całościowych badań nad bractwami.

Kościoły drugiej grupy wyróżnionej przez nas — klasztorne liczyły na naszym terenie 31 bractw. Liczba ta w odniesieniu do znanych już cyfr oznacza dwie rzeczy: że bractwa klasztorne stanowiły prawie 20% wszystkich bractw oraz równały się 1/4 bractw parafialnych. Okazuje się jednak, że bardziej interesujące od powyższych stwierdzeń jest zagadnienie przynależności bractw klasztornych do kościołów poszczególnych zakonów. Teoretycznie owe 31 bractw przypadało na 29 kościołów klasztornych istniejących na terenie archidiaconatu, faktycznie zaś tylko na 14, przy których one istniały. Przy czym na uwagę zasługuje fakt, że 23 bractwa klasztorne, czyli więcej aniżeli 2/3, skupiał przy swoich świątyniach zakonnych Lublin. W Lublinie posiadały bractwa następujące zakony: augustianie — 1, bernardyni — 7, dominikanie przy kościele św. Stanisława bpa — 3, franciszkanie — 1, jezuiti (bez sodalicji), nie licząc wprowadzonego przez nich bractwa Miłosierdzia, istniejącego w XVII i XVIII w. przy kościele szpitalnym św. Wojciecha — 6, karmelici bosi — 2 (bractwo św. Józefa niekiedy traktowane było łącznie), trynitarze — 1 oraz brygidki i wizytki po 1. Pozostałe 8 bractw funkcjonowały przy 5 klasztorach poza Lublinem. Posiadali je karmelici trzewickowi w Woli Gułowskiej — 2, bernardyni w Łukowie — 1¹⁸⁴, pijarzy łukowscy — 3 (bez sodalicji) oraz dominikanie w dwu klasztorach: w Wyskoim Kole i Zofiborzu¹⁸⁵. Dla pozostałych klasztorów zarówno lubelskich, jak też z terenu innych parafii w przebadanych źródłach nie stwierdziliśmy bractw. Jak wynika z przytoczonych liczb, najwyższa liczba bractw dla kościołów klasztornych wynosiła 7 u bernardynów, najniższa zaś 1. Obok bernardynów wielką troskę o wprowadzenie nowych bractw przejawiali lubelscy jezuiti oraz łukowscy pijarzy. Ci ostatni, osiedleni na przełomie XVII i XVIII w.¹⁸⁶, łącznie z sodalicją mieli więcej bractw aniżeli lubelscy dominikanie. Na podstawie tych samych zestawień zauważamy, że dwa zakony:

¹⁸⁴ Patrz przyp. af do tabeli 1.

¹⁸⁵ Patrz przyp. ag do tabeli 1.

¹⁸⁶ Por. T. Chromecki: *Krótki rys dziejów zgromadzenia Szkół Pobożnych*, Kraków 1876, s. 55 oraz SG, t. 5, s. 822.

kapucyni i reformaci nie posiadali w ogóle bractw we wszystkich swoich placówkach (reformaci w 3, kapucyni w 2) istniejących na omawianym terenie¹³⁷. Jest to o tyle ciekawe zjawisko, że należą one do zakonu, którego odłam — bernardyni mieli aż 7 bractw. Także w wypadku bractw klasztor-nych, analogicznie jak przy parafialnych, przeciętne nie oddają stanu faktycznego. Gdy weźmiemy pod uwagę wszystkie klasztory w liczbie 29, wówczas skonstatujemy, że przy każdym powinno istnieć przynajmniej jedno bractwo. Jeśli natomiast uwzględnimy tylko klasztory posiadające bractwa, wtedy okaże się, że przeciętnie na 1 kościół klasztor-ny przypadają 2 bractwa. Tymczasem w rzeczywistości tylko 3 klasztory lubelskie (bernardyni, dominikanie i jezuiti) skupiały połowę (16) bractw klasztor-nych.

Ostatnią grupę kościołów wyróżnionych przez nas stanowiły szpitalne. W świetle naszej kwerendy tylko 3 kościoły tego typu posiadały erygowane u siebie bractwa, do dwu zaś zostały one przeniesione z innych kościołów. Do pierwszych należały kościoły: w Kazimierzu z bractwem św. Anny, w Łęcznej z XVIII-wiecznym bractwem Miłosierdzia oraz lubelski św. Ducha z bractwami Literackim i Imienia Maryi. Przeniesionymi były dwa bractwa Miłosierdzia, mianowicie lubelskie jezuitckie i w Ostrowie¹³⁸. Wymienione dwa bractwa były jedynymi bractwami Miłosierdzia zaprowadzonymi w XVI w., które trwały nadal w XVII i XVIII w. Problemem otwartym pozostaje pytanie, czy istnienia ich w wymienionych stuleciach nie należy tłumaczyć właśnie faktem zmiany ich przynależności do kościoła. Przypomnijmy, że dwa analogiczne bractwa — w Abramowicach i Wąwolnicy (ta w XVIII w. otrzymała ponownie bractwo Miłosierdzia) upadły jeszcze na początku XVII stulecia.

Tab. 2. Liczba bractw religijnych w archidiakonacie lubelskim do końca XVIII wieku według dekanatów

Lp.	Dekanat	Liczba pa- rafii w 2 poł. XVIII	Liczba kośc. paraf. z bractwami	Liczba bractw		
				paraf. i szpitaln.	klaszt.	Razem
1.	Chodel	23	14	18	—	18
2.	Łuków	15	12	19	7	26
3.	Kazimierz	15	12	26	1	27
4.	Parczew	24 ^a	23	51	—	51
5.	Solec	12	11	19	—	19
6.	m. Lublin	2	2	10 ^b	23 ^c	33
	Ogółem	91	74	143 ^b	31 ^c	174 ^c

¹³⁷ Patrz przyp. 72.

¹³⁸ Flaga: *Bractwa religijne*, s. 159—160, 167 oraz przypisy ab i ah do tab. 1.

^a Parafia Baranów należąca początkowo do dek. Kazimierz, w XVIII w. zaliczana jest do dek. parczewskiego.

^b Wliczone są do parafialnych: bractwo Kapłańskie, wspólne dla całego archidiakonatu, oraz XIV-wieczni „bracia NMP”, pozostający przy kościele filialnym NMP i św. Barbary.

^c Należy doliczyć 3 sodalicje studenckie.

Przy terytorialnym rozmieszczeniu bractw wydaje się, iż mającym swoją wymowę może być zestaw bractw ułożony według dekanatów. Pozwala on bowiem zorientować się, jak przedstawiał się stosunek liczbowy bractw do parafii w obrębie poszczególnych dekanatów oraz zaznajamia z liczbą bractw w poszczególnych dekanatach. Zestaw ten przedstawia poniżej zamieszczona tabela 2. Podane są w niej: liczba parafii dla poszczególnych dekanatów, liczba kościołów parafialnych i szpitalnych z bractwami oraz liczba bractw: parafialnych i klasztornych. Wyodrębniony jest też ze względu na wysoką liczbę bractw Lublin, który leżał na terenie dek. chodelskiego.

Jak ilustruje tabela 2, najwięcej bractw posiadał dek. parczewski (51), który miał równocześnie najwyższą liczbę kościołów, w tym też kościołów z bractwami. Dorównywał mu, jeśli wliczymy do niego Lublin, dekanat chodelski (także 51). Zachodziła jednak między nimi istotna różnica: pierwszy posiadał wyłącznie bractwa przy kościołach parafialnych, natomiast drugi — z chwilą uwzględnienia Lublina — posiadał je przy wszystkich typach kościołów, a więc parafialnych, klasztornych i szpitalnych. Różniły się też innym momentem, dekanat chodelski posiadał najwięcej parafii bez bractw, którymi były w większości wspomniane już wcześniej kościoły filialne z okręgami. Zatrzymując się z kolei przy Lublinie należy zauważyć, że posiadane przez niego 33 bractwa z jednej strony przypadają na 23 świątynie, z drugiej zaś tylko na dwa okręgi parafialne, na które był podzielony. Dużo bractw posiadały, w stosunku do parafii, dekanaty kazimierski i łukowski, przy czym ten ostatni, podobnie jak chodelski, zawdzięczał tę wysoką liczbę bractwom klasztorным. Skupiały się one zasadniczo w dwóch miejscowościach: w Łukowie (pijarzy — 3, bernardyni — 1) i Woli Gułowskiej (2 u karmelitów bosych; siódme posiadali dominikanie w leżącym na terenie parafii łukowskiej Zofiborzu). Najmniej bractw miał dekanat solecki, który analogicznie do dek. parczewskiego nie posiadał bractw klasztornych, chociaż był na jego terenie 1 klasztor (reformaci).

Prezentowane dociekania pragnę zakończyć stwierdzeniem, iż przedstawiony proces rozwoju bractw przekonuje nas jeszcze raz o słuszności przeprowadzonej we wcześniejszych rozważaniach periodyzacji badanego okresu na dwa podokresy¹³⁹. Dokonane zestawienia liczby bractw zaprowadzonych w poszczególnych stuleciach i ich rodzajów pozwalają zauważyć, że momentem zwrotnym w ich rozwoju był przełom wieku XVI i XVII. 37 bractw wprowadzonych do początku XVII w. (1603) stanowiło zaledwie 1/4 w stosunku do bractw powołanych do życia w XVII i XVIII w. Ten dynamiczny rozwój ilościowy bractw w XVII i XVIII w. jest zarazem dowodem na to, że archidiakoniat lubelski nie pozostawał w tym względzie w tyle za innymi regionami Polski¹⁴⁰.

¹³⁹ Flaga: *Bractwa religijne*, s. 146.

¹⁴⁰ *Diecezja chełmińska*, s. 80—84; B. Kumor: *Archidiakoniat sądecki, Opracowanie materiałów źródłowych do Atlasu Historycznego Kościoła w Polsce*, „Archywa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 8: 1964, s. 271—304; t. 9: 1964, s. 93—267; *Prepozytura tarnowska*, tamże, t. 12: 1966, s. 207—285; E. Wiśniowski: *Prepozytura wiślicka do schyłku XVIII wieku*, w: *Materiały do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce*, t. 2, cz. 2, Lublin 1976; ponadto przyp. 38.